

KALIP KULLANIMLARI BAKIMINDAN TÜRK HALK BİLMECELERİ

Turkish Folk Riddles According to Their Usage of Patterns

Fevzi KARADEMİR*

Özet

Halk bilmecelelerinin üretilmesinde ve varlığını sürdürmesinde kalıp kullanımların önemli rolü vardır. Bilmecelerin en temel yapısal değerleri olan bu kalıplar, giriş kalıpları, bitiş kalıpları, bilmeceyi içine alan kalıplar olmak üzere üçe ayrılır. Söz konusu kalıplar, halk bilmecelelerinin gerek üslubunun gerekse söz diziminin şekillenmesinde işlevseldir. Bu çalışmada bilmecelerin kalıp kullanımları tespit edilip adlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Halk Bilmeceleri, Bilmece, Kalıp Kullanımlar

Abstract

The defined patterns have an important role in producing folk riddles and also help them exist. These patterns are divided into three parts: Introduction patterns, ending patterns, patterns bearing the riddle in it. These patterns are functional in shaping syntactic and stylistic features. In this study, the defined patterns of the riddles are determined and named.

Key Words: Turkish Folk Riddles, Riddles, Usage of Pattern

Giriş

“Söz uçar, yazı kalır” der atalarımız. Gerçekten yazı, sözü ebediyete taşıyan bir mahfazadır. Yazma imkanı olmayınca başka mahfazaların icadı gerekir. İşte bu imkana sahip olmayan halk, sosyal bazı değerlerini gelenek kabında muhafaza ettiği gibi, sözünü de değişik kalıplarda saklamayı bilmiştir. Atasözleri, deyimler, dualar, beddualar, maniler gibi sözlü gelenek içinde hayat bulan halk bilmecelelerinin büyük çoğunluğu da söz konusu kalıplarda üretilmiş ve varlığını sürdürme gelmiştir. Bilmecelerin bu özelliğinden olacak ki Elçin, halk bilmecelelerini tanımlarken “*kalıplaşmış sözlerdir.*”¹ ifadesini kullanır. Bu çalışmada halk bilmecelelerindeki söz konusu kalıp (laşma) olgusu ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. Bilmece Kalıpları İle İlgili Yaklaşımların Değerlendirilmesi

Şimdiye dek çeşitli yönleriyle araştırmalara konu olan bilmecelerin en çok dikkat çeken yönlerinden biri de kalıp kullanımları olmuştur. Bu konudaki başlıca yaklaşımlara bakalım.

“*Birçok bilmecede giriş kısmı diyebileceğimiz ilk hitap, müşterek bir kalıp şeklindedir.*” diyen Öztürk, coğrafi dağılım bakımından biri birinden çok uzak Türk topluluklarının şivelerinde mevcut atasözlerinde olduğu gibi bilmecelerde de, birbirine çok yakın şekillerin, söz kalıplarının, türün yapısına özellik kazandırdığını belirtir.²

Bilmecelerin bazı kalıp sözlerle başladığını söyleyen Sakaoğlu, bunun bütün ülkelerin bilmeceleri için geçerli olduğunu ve aynı durumun anonim ürünlerden olan manilerde de görüldüğünü söyler. “Dal üstünde...” ve “Dal ucunda...” şeklindeki bulunma ifade eden bilmece kalıbına da işaret eden

* Dr., Dicle Üniversitesi.

¹ Şükrü Elçin, **Türk Bilmeceleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara (1989), s. 607.

² Ali Öztürk,, **Türk Anonim Edebiyatı**, Bayrak Yayıncılık, İstanbul (1985), s. 294.

araştırmacı, “*Bilmecenin yakını olan dallardan ‘Lügaz’lar genellikle ‘Ol nedir ki..?’ sorusuyla başlar.*” sözleriyle de ‘*ol nedir ki*’ kalıbını lugaze has bir kalıp olarak ifade eder.³

Çelebioğlu-Öksüz’ün konuyla ilgili görüşleri şöyledir: “*Bilmecelerimizin bilhassa başlarında şu tip ortak ifâdelere çok rastlıyoruz: Benim bir (oğlum, kızım, kuşum..) var; dam üstünde...; dağdan gelir...; uzaktan (karşıdan) baktım...; dal üstünde (ucunda)... yer altında...; aşağıdan gelir...; altı... üstü...; içi... dışı...; yol üstünde...; bilmece bildirmece... vs. gibi. Aynı zamanda bitişleri müşterek, kalıplaşmış ifâdeler de vardır. Bunlar, ekseriya muhatapı hedef alan, bilmeceyi bilemeyi ahmaklık, eşeklik vs. ile tavsif eder veya o gece bilinmezse adetâ ölümle tehdit edilir mâhiyettedir. ‘Ya bunu bilirsin, ya bu gece ölürsün!’ ifâdesi, masallardaki şehzade veya kahramanların bir devle veya âşık olduğu kızın babası ‘pâdişâh vs.’ ile karşılaşınca sorulacak sorular cevaplanmazsa muhatapın öldürüleceği tehdidini hatırlatmaktadır.*”⁴

Bilmece kalıpları ile ilgili en geniş bilgiyi veren Başgöz, giriş kalıpları için: “*Anlamsız, tümünden uyak sağlamak için olanlar, bir işlevi olanlar, seslerin taklidinden oluşanlar*” ayrımını yaparken; giriş kalıplarından daha zengin olduğunu iddia ettiği bitiş kalıplarını ise şöyle tasnif eder: “*katılanları sadece karşılık bulmaya çağıranlar, bilmece çözmanın güçlüğünü vurgulayıp, karşıdakine meydan okuyanlar, bir ödül vadedenler, hakaret ve tehdit içerenler, cezalar içerenler ve şaka yollu bir yemin içerenler.*”⁵

Başgöz’ün, bu kalıpları örneklendirmesi ise şöyledir: “*Bilmece yapısının başına, bazan anlamsız, tümünden uyak sağlamak için, bazan bir işlevi olan, söz kalıpları eklenir. ‘Bir acaip nesne gördüm, âşık der, bilmecemi bil, (...) nedir nedir ne nesnedir, mesel mesel ma mesel (...)*’ böyle başlangıç ifadeleridir. Bu **giriş kalıpları** arasında seslerin taklidinden oluşanlar da vardır: ‘*Hırtına pırtına, bin ağanın sırtına (sepet). Helemez melemez, ocak başına gelemmez (yağ).*’

Bilmece yapısını genişleten öğeler bitiş kalıpları olarak da görünür. Bilmecelerin bitiş söz kalıpları, baştaki kalıplardan daha zengindir. Onlar arasında: ‘Bunu bil, haydi bunu bil, ille bunu bilmeli, söyleyiniz ben neyim, dilerim bulasın bu muammayı, bunu bilmeyecek ne var, (...)’ gibi bitişler, bilmeceleşmeye katılanları sadece karşılık bulmaya çağırılmaktadır. Ama öyle bitiş kalıpları da var ki, onlar bilmece çözmanın güçlüğünü vurgular, karşıdakine meydan okur: ‘*Bilmeceler içinde bu bilmece en gücü, bin diyesen bilmeyesen, aklın varsa bil, işin yoksa beni ara, bu bilmeceyi bilenin gayet büyük irfanı var (...)*’

Az sayıda bilmecenin bitışı bir ödül vadeder: ‘Kim bilirse bu bilmeceyi, yetmiş bin altın, bir donanmış at müjdesi var. Bunu bilsen al yüz köyü.’

Bazı bitiş formülleri dinleyene hakaret etmeye ve tehdide kadar varır: ‘Bilmeyenin yok aklı, bilmeyen ahmak, bunu bilmeyen geveze, bunu bilmeyen maskara, bunu bilmeyenin hiç izanı yok (...)’

Başka bir bilmece gurubunda, bitiş formülleri cezalar içerir: Bu ceza sembolik olabileceği gibi, gerçek de olabilir: ‘Bilen bilsin, bilmeyen kırk köy versin, bilen bilmeli bilmeyen şar vermeli (...).’ Bir kaç bilmece şaka yollu bir yemin ile son buluyor: ‘Alaca ile ağaca sararım, vallahi yalan, billahi yalan, (fasulye) Alaca yılan bahçeyi dolan, vallahi yalan, billahi yalan, (bahçe çiti).’⁶

Ayrıca, “*Bilmecenin yapısı, bazı anlatım kalıplarının içine yerleştirilmiştir.*” diyen Başgöz, kalıp kullanımları esas alarak, bilmeceleri şöyle gruplandırır:

³ Saim Sakaoğlu, “Azerbaycan ve Anadolu Sahası Bilmecelerinde Görülen Yapı Ortaklıkları Üzerine”, **İpek Yolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri 1-7 Temmuz 1993**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara (1995), s. 491-499.

⁴ Amil Çelebioğlu ve Yusuf Ziya Öksüz, **Türk Bilmeceler Hazinesi (TBH)**, Ülker Yayınevi, İstanbul (1979), s. 15.

⁵ İlhan Başgöz ve Andreas Tietze, **Türk Halkının Bilmeceleri (THB)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara (1999), s. 11-12.

⁶ İlhan Başgöz ve Andreas Tietze, **age.**, s. 11-12.

“1. Bir + tek heceli bir kelime + iyelik eki + üç heceli bir kelime + var.

- *Bir atım var, kırk götü var. (kevgir)*
- *Bir kızım var, bin gözü var. (kevgir)*

2. Bir + iki heceli bir kelime + iyelik eki + var + hece sayısı değişen kelimeler + bir eylem.

- *Bir evim var, içi keser dolu. (dişler)*
- *Bir kızım var, döne döne gebe kalır, (kirmen)*
- *Bir eşeğim var anırır, akça sığa doğurur, (çıkırık)*
- *Bir dedem var, kırk kürk giymiş, gene diyor ki üşüyorum, (lahana).,*
- *Bir çarım var dünyayı tutar, (güneş)*
- *Benim bir sarığım var, sararım sararım bitmez, (yol)*
- *Benim bir öküzüm var, boynuzunu kırmadan eve girmez, (armut)*

3. Bir + tek heceli bir kelime + iyelik eki + var + ikinci bölüm belli bir yapı düzeni göstermez.

- *Bir kuşum var havayı, yüksek yapar yuvayı, değme kuşlar yapamaz, kuyumcular dökemez, (örümcek)*

4. Tek heceli bir kelime+ “üstünde” + sıfatla nitelendirilmiş bir isim.

- *Yol üstünde küflü koca. (tezek)*
- *Dam üstünde tepeli ferik, (çivi)*
- *Dam üstünde iki götlü baban yatar, (loğ taşı)*
- *Kapı üstünde gıygıcık. (bıyık)*
- *Ev üstünde gavurcuk. (çivi)*
- *Duvar üstünde kuduz köpek, (ısırgan)*
- *Ağaç üstünde kara koç. (zeytin)*
- *Yük üstünde, kürklü hoca. (kedi)*

4a. Tek heceli bir kelime + "altında"+özne+eylem. (veya nitelendirilmiş bir isim)

- *Yer altında gelin gider, (ırmak)*
- *Dam altında şıp şıp. (yağmur)*

- *Yer altında sırlı küpüm, (soğan)*
- *Bu son ek, içinde, ardında, ucunda, başında olarak da karşımıza çıkıyor:*
- *Kapı ardında bir gümüşlü deynek var. (güneş)*
- ***Dam ardında teke bağlı, boynuzları köke bağlı, (kabak)***
- *Dam ardında şarıldak. (yağmur)*
- ***Dam başında karga, vurdum indirdim harga. (nar)***
- *Dal ucunda gümüş düğme, (yağmur)*

Daha az sayıda bilmecede "dağdan gelir" ve "karşıdan baktım" gibi bir eylem cümlecığı yapı çerçevesini kuruyor.

- *Dağdan gelir hız ile yedi bin yıldız ile. (tren)*
- *Dağdan gelir taştan gelir eğlenmiş aslan gelir, (sel)*
- *Dağdan gelir sekerek kuru üzüm dökerek, (keçi)*
- *Dağdan gelir takla inakla, aman abla beni sakla, (tüfek)*

‘Karşıdan baktım’ diye başlayan bilmecelerde, bunun ardından gelen bölüm belirtilen **nesne veya hayvanla karşılık içindedir.**

- *Karşıdan gördüm ev gibi, yanına vardım dev gibi. (tren)*
- (...) ⁷

Başgöz’ün bu tasnifinde başlıklar ile örnekler arasında, aşağıda görüldüğü üzere, uyumsuzluklar görülür:

“Bir + tek heceli bir kelime + iyelik eki + **üç heceli bir kelime** + var.” kalıbı için verilen “Bir atım var, kırk **götü** var (kevgir)” ve “Bir kızım var, bin **gözü** var (kevgir)” örneklerinin ikisinde de üç heceli olması gereken “göt” ve “göz” kelimeleri tespit edilen kalıba uymamaktadır.

“Bir + iki heceli bir kelime + iyelik eki + var + hece sayısı değişen kelimeler + bir eylem.” kalıbı için verilen “Bir **evim** var, içi keser dolu (dişler); Bir **kızım** var, döne döne gebe kalır (kirmen)” örneklerinde de iki heceli olması gereken “ev” ve “kız” kelimeleri iki heceli değil tek hecelidir. Yine “**Benim** bir sarığım var, sararım sararım bitmez (yol)” ve “**Benim** bir öküzüm var, boynuzunu kırmadan eve girmez (armut)” örnekleri de “Bir”le değil “Ben”le başlamaktadır.

“Tek heceli bir kelime+“üstünde”+sıfatla nitelendirilmiş bir isim.” kalıbı için verilen “Kapı üstünde gıygıcık (bıyık); Duvar üstünde kuduz köpek (ısırgan); Ağaç üstünde kara koç (zeytin)” bilmecelerinde de tek heceli olması gereken “**kapı**”, “**duvar**” ve “**ağaç**” kelimeleri iki hecelidir. Yine bu örneklerden gıygıcık ve gavurcuk kelimeleri de, kalıpta belirtildiği gibi, sıfatla nitelendirilmemiştir.

⁷ İlhan Başgöz ve Andreas Tietze, *age.*, 12-13.

“Tek heceli bir kelime + "altında" + özne + eylem. (veya nitelendirilmiş bir isim)” kalıbına örnek gösterilen “*Dam altında şıp şıp* (yağmur); *Dam ardında teke bağlı, boynuzları köke bağlı* (kabak); *Dam başında karga, vurdum indirdim harga* (nar)” bilmeceleri de belirlenen kalıba uymamaktadır. Çünkü ilk bilmecede -söz konusu kalıba göre- eylem veya nitelendirilmiş isim olması gereken “şıp şıp” ikilemesi ses değerli bir tekrardır. Diğer iki bilmece ise, verilen kalıba sığmayacak genişliktedir.

Yukarıda verdiğimiz yaklaşımlara göre şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

- Bilmeceler belli kalıplarla başlayıp bitmektedir.
- Bu kalıplar, türün yapısına farklı özellikler kazandırmaktadır.
- Belli kalıp sözlerle başlama, diğer lehçelerdeki hatta dillerdeki bilmeceler için de geçerlidir.

2. Bilmece Kalıplarının Tasnifi

Bilmece derlemeleri içinde en geniş malzemeyi sunan Başgöz-Tietze'nin “*Türk Halkının Bilmeceleri*” adlı eserindeki binlerce bilmeceyi esas alarak yaptığımız araştırmada, bu tespitlerin doğru; ancak eksik olduğunu gördük. Çünkü konuyla ilgili çalışmalarda, genelde sınırlı sayıda örnekler esas alınmış, bilmece kalıpları, giriş ve bitiş kalıpları olmak üzere iki genel adla anılmıştır. Kalıpların tek tek tespiti ve adlandırılması yeterince yapılamamıştır.

Aşağıda, bilmece kalıpları tespit edilip sınıflandırılmıştır. Ancak bir makalenin sınırını aştığından, örneklemede sınırlamaya gidilmiş, tespit edilen yüzlerce kalıp örneğinden sadece birkaçı verilebilmiştir.

2.1. Giriş Kalıpları

“*Söze nasıl başlasak*” endişe ve heyecanını, herkes farklı zaman ve zeminlerde az çok yaşar. Gerçekten başlangıçlar genelde zordur. Bu zorluk, dilimizde *başlamak bitirmenin yarısıdır* şeklinde ifade edilir. Çoğu zaman doğmaca olarak oluşturulan bilmeceler için de her defasında farklı bir başlangıç/giriş yapmanın zorluğu kaçınılmazdır. Dolayısıyla sorucu hazır bir temel/şablon üzerine bilmecesini kurmayı daha uygun bulur. Bu yaklaşım ise başlangıçları aynı veya benzer bilmeceleri doğurur. Bilinçli bir tasarruf eseri olarak gördüğümüz bu ortak başlangıçları bilmecelerin *giriş kalıbı* olarak ifade ediyoruz.

Şimdi bilmece metniyle anlamsal ve yapısal bağı farklılık gösteren giriş kalıplarını sırasıyla görelim:

2.1.1. İyelik Kalıbı

Bu kalıpta bir iyeliğin (sahipliğin) bildirimini söz konusudur. Sorucu soracağı varlığı, bu, yakın-uzak; somut-soyut herhangi bir varlık olabilir, sahiplenerek öznel bir betimlemeye tabi tutar. İyelik olgusu, cevabın (sorulan nesnenin) sorucunun yakın ve dar varlık dünyasında olduğunu göstermesi bakımından, muhatap için, bir yönüyle ipucu işlevi görür. Ancak diğer taraftan, bazı bilmecelerde, nesnenin, şu örneklerde olduğu gibi, olağan dışı özelliklere bürünmesi muhatapı şaşırtır: *Benim bir aletim var / dünya altından geçer.* (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamış kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 255: 255.9b); *Benim bir çocuğum var / göbeğinden yemek yer.* (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 234: 225.18r). Çünkü normal bir iyelik dairesinde *dünyanın altından geçtiği bir alet* veya *göbeğinden yemek yiyen bir çocuk* yoktur. İşte iyelik olgusu, hayal aleminde bu “*gel-git*”i oluşturması bakımından işlevseldir. Bu kalıpta cevabı imgelemek üzere en çok seçilen varlıklar ise, iyelik dairesinin önemli öğelerinden “oğul, kız ve çocuk”tur.

Halk bilmecelerinde gördüğümüz en yaygın giriş kalıplarından olan iyelik kalıbının değişmeyen kısmı “...(+m) + var” biçiminde olup diğer kısmı şu iki şekilde farklılık gösterir:

1. “Ben + tamlayan eki (m) (+) sıfat tamlaması + iyelik eki (m) (+) var (+) bilmecenin devamı”
2. “Sıfat tamlaması + iyelik eki (m) (+) var (+) bilmecenin devamı”

Şimdi yüzlerce örneğini tespit ettiğimiz bu giriş kalıplarını sırasıyla örneklendirelim:

2.1.1.1. “Ben + tamlayan eki (m) (+) sıfat tamlaması + iyelik eki (m) (+) var (+) bilmecenin devamı”

Bu kalıptaki sıfat tamlamalarında sıfat görevindeki kelime, çok az istisnalar hariç, “bir”dir. *Benim eşeciğim var / yüz okka et taşır.* (nalın / 496: 624.6e); *Benim üç oğlum var, biri / gider, gelmez / biri yer, doymaz / biri / yatar, kalkmaz.* (ateş, duman, kül; ateş, duman, ocak / 699: 946.1i) örneklerindeki gibi “bir”in olmadığı veya yerini başka sayılara bıraktığı kalıplar nadirdir. “Bir”in olmadığı örneklerin de eksik yazıldığı kanaatindeyiz. Yine bu kalıpta *Benim bir küçük gelinim var; gelenin, geçenin g...ünü öper.* (minder / 491: 615.2) örneğindeki gibi niteleme sıfatları da yer yer “bir”e eşlik etmektedir.

- Benim bir çok çocuklarım var, hepsine yemek doyuramam. (sinek / 574: 731.6)⁸
- Benim bir dayım var, dağdan domuz indirir. (tarak / 604: 778.6i)
- Benim bir dedem var, her yeri kazar. (kazma / 400: 480.2)
- Benim bir evim var, içi dolu kör keser. (dişler / 252: 253.28c)
- Benim bir fiçim var, bin deliği var, gene su tutar, gene su tutar. (sünger / 589: 752.2)
- Benim bir geçim var, otlar; iki daş arasında patlar. (bit ‘kehle’ / 174: 108.14)
- Benim bir gelinim var / gelenin, gidenin elini öper. (su bardağı / 584: 742.5b)
- Benim bir kafesim var, içinde bülbül öter. (dil / 247: 249.15)
- Benim bir kaşık boyam var, dünyayı boyar. (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 314: 355.3b)
- Benim bir kızım var, akşam gebe olur, gündüz doğurur. (yorgan / 655: 856.3)
- Benim bir kutum var ki, cansız canlıyı götürür. (otomobil ‘makine’ / 518: 649.4)
- Benim bir kuyum var, içi dolu suyum var. (burun / 183: 129.6)
- Benim bir oğlum var, çağıra çağıra at güder. (bukağı / 181: 124.2)
- Benim bir öküzüm var / boynuzunu kırmadan dama girmez. (armut / 125: 41.9)
- Benim bir pirim var, bayırı çıkmadan canı çıkar. (kıvılcım / 415: 503A3)
- Benim bir sandığım var, bir dilim ekmek alır. (findık / 283:313.10)

⁸ Bilmecelerin sonunda verilen rakamlar *Türk Halkının Bilmeceleri* adlı kitaptaki sayfa ve bilmece numaralarını gösterir.

- Benim bir tepsi narım **var**, yiğit isen birini al! (ateş / 129: 50.9g)
- Benim bir zurnam **var** / ortası delik. (kulak / 440: 544.13)

2.1.1.2. “Sıfat tamlaması + iyelik eki (m) (+) var (+) bilmecenin devamı”

Bu kalıbın yukarıdaki kalıptan tek farkı tamlayan görevindeki birinci kişi zamirinin söylenmemesidir. Burada da sıfat görevindeki kelime genelde belirtme sıfatı olan “bir”dir. Ancak *Zabın atım var, kabice yükü var.* (pamuk / 524: 658.3) örneğindeki gibi “bir”in düşürüldüğü veya *Ağzı aşağı dört dolu testim var, akmaz.* (inek memesi / 351: 412.3a). *Üç gızım var / biri bana bakar / ikisi birbirine bakar.* (ocak / 511: 636.3) örneklerindeki gibi yerini başka rakamlara bıraktığı kalıplar da vardır.

- Bir atım **var** / susuz yerde kışlamaz / sahibini görür, kışnemez. (köprü / 434: 540.11)
- Bir ayım **var** haşeri, kuyuruğu damdan dışarı. (kuyu / 449: 557.2)
- Bir çocuğum **var**, gelen geçen öper / ben öpemem. (dirsek / 248: 252.1a)
- Bir dam oğlum **var**, başı değnekli. (keçi / 402: 481.16)
- Bir dam öküzüm **var** / hepsinin alını sakar. (odun ‘meşe’ / 511: 638.2)
- Bir dedem **var** / eve girmez / kır başını / girsin eve. (şemsiye / 595: 764.2c)
- Bir değneğim **var**, yürürüm, yürürüm, bitmez. (gölge / 305: 344.23)
- Bir demirim **var**, çatal, her şeyimi o satar. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 613: 800.23)
- Bir dostum **var**, durmaz işler, dişleriyle saman dişler. (anadut ‘dirgen, diren’ / 117: 24.2)
- Bir duvarım **var** / gündüz yapılır / gece yıkılır. (yatak ‘döşek’ / 643: 841.14)
- Bir ebem **var**, üç cebi var. (kaşıklık / 394: 464)
- Bir evim **var**, içi darı, dışı meşin. (incir / 350: 409.19)
- Bir gelinim **var**, gelen kucaklar, giden kucaklar. (mangal / 472: 587.5)
- Bir gölüm **var**, akar akar durmaz. (çirkef yolu ‘kehriz’ / 216: 198.2)
- Bir halım **var** / bütün dünyayı kaplar / bir denizi kaplamaz. (kar / 380: 448.331)

2.1.2. Bulunma Kalıbı

Mekan, varlık aleminin en temel ögesidir. Her şey bir *mekanda* var olur. Her eylem bir *mekanda* gerçekleşir. Somut-soyut tüm varlıklar çoğu zaman, bir *mekanla* ilişkilendirilerek betimlenir.

Mekandan hareketle varlığı tanımlama veya betimleme, halk bilmecelerinde de, sıklıkla baş vurulan bir yöntem olup, *Çalı dibinde kıl çuval.* (kirpi / 426: 522.4); *Dal üstünde / darı anbarı.* (incir / 349: 409.6) örneklerinde olduğu gibi, bir giriş kalıbı olarak karşımıza çıkar. Sorucuya, tasvire başlangıç noktası oluşturması bakımından, kolaylık sağlayan bu teknik, muhatap için de, çağrışım alanını daralttığından, çoğu zaman ipucu işlevi görür.

Ancak *mekan* olgusu, bilmecelerin tümünde aynı işlevi görmez. Zira, *mekanın*, **Bir bahçede beş ağaç; ikisini gün alır, üçünü almaz.** (namaz ‘namaz vakitleri, beş vakit namaz’ / 497: 625.2a) örneğindeki gibi mecazileştiği ve **Bir derede bir değirmen, galdıramam, yendiremem, çarha vurup dönderemem; ustası gelsin galdırsın da yendirsın de, çarha vursun, döndersin de.** (saat ‘cep saati’ / 544: 692.5) örneğindeki gibi cevapla çok fazla bir ilgisinin olmadığı bilmeceler de yok değildir.

İyelik kalıbından sonra en çok karşılaştığımız giriş kalıbı olan bulunma kalıbının şu farklı kuruluşlarını görüyoruz:

1. “İsim (+) altında, ardında, arasında, başında, dibinde, elinde, doruğunda, içinde, önünde, ucunda, üstünde vb. (+) bilmecenin diğer kısmı”

2. “Sıfat tamlaması +DA + bilmecenin diğer kısmı”

3. “İsim +DA + bilmecenin diğer kısmı”

Şimdi bu kalıpları sırasıyla örneklendirelim:

2.1.2.1. “İsim (+) altında, ardında, arasında, başında, dibinde, elinde, doruğunda, içinde, önünde, ucunda, üstünde vb (+) bilmecenin diğer kısmı”

Bulunma kalıbının en çok karşılaştığımız bu kuruluşunda isim kısmı nadiren **Bir değneğin ucunda, Hazreti Hızır, koca dağı oynatur, vızır vızır.** (külünk ‘manivela’ / 449: 561) örneğinde olduğu gibi sıfat tamlaması şeklinde de olabilir. Ayrıca şu bilmecede olduğu gibi, isim kısmının tamlayan eki aldığı örneklere de rastlamak mümkündür: **Evimin önünde dalsız budaksız; vay ben ona nasıl çıkayım elsiz ayaksız.** (minare / 491: 614.19a). Örnekler:

- **Kapı başında** ereze, bunu bilmeyen geveze. (bıyık / 169: 101.1)
- **Ocak başında** kara öküz. (kömür / 432: 538.6)
- **Ağaç üstünde** ateş yanar. (nar / 502: 626.21)
- **Yüz üstünde** iki nokta. (göz / 307: 348.6)
- **Dam üstünde** / tepeli ferik. (çivi ‘mih, ekser’ / 219: 202.9)
- **Dağ doruğunda** / unlu dağarcık. (iğde / 343: 403.4)
- **Dam başında** karga; kahıvirdim. döküldü arga. (kavurga / 398: 470.1)
- **Köy içinde** çengi Fatma. (köpek / 432: 539.1)
- **Su içinde** tekneçik. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 292:332.8)
- **Dedem elinde**, dividi belinde. (mısır ‘darı, mısır koçanı’ / 486: 610.3)
- **İki budun arasında**, Allahuekber deresinde; yaşıdır, gurumaz; duzludur, çürümez. (zeytin / 671: 869.18)
- **Ev ardında** çığış oldu; gittim baktım: cümbüş oldu. (tavuk, horoz / 688: 914)

- **Ev altında** at tepişir. (yağmur / 638: 836.23)
- **Köprü altında** dört düdük / o ağladı, biz yedik. (inek memesi / 351: 412.2)
- **Yer altında** / cingur Bekirciğim. (köstebek / 437: 542.5)
- **Çalı dibinde** mum yanar. (tavşan / 607: 786.13)

2.1.2.2. “Sıfat tamlaması +DA (+) bilmecenin diğer kısmı”

- **Bir ağaçda**, gah allanır, gah morlanır, gah sarılanır. (kına, parmak / 694: 934.2);
- **Karanlık damda** / kan ışılar. (pekmez / 532: 673.2)
- **Karanlık yerde** / katır tepişir. (pire / 536: 681.25)
- **Karanlık yerde** etek asılı. (kovan / 429: 533a)
- **Karanlık yerde** kadı oturur / t...ğını döğer oturur. (kazan ‘hareni’ / 399: 476.7)
- **Kıl torbada** / gümüş düğme. (göz / 307: 348.8)
- **Kuru dalda** kukumav oturur, kuyruğunu yolup oturur. (yün tarağı / 668: 865.3)
- **Küçücük camda**, tay tepişir. (mısır patlatması ‘mısır patlağı’ / 488: 611.2)
- **Sarp kayada** sarı öküz bağı. (portakal / 538: 683.6)
- **Şu karşıda** bir tay oturur, kuyruğunu yolup oturur. (öreke ‘röke’ / 520: 654.8)
- **Şu karşıda** it oturur, ayağını küle batırır. (sacayak / 551: 696.14)
- **Şu tepede** dört oğlak, dört yanı nergis, navrak, bir kafada yüz kulak. (yüz / 755: 1095a)
- **Şu tepede** keşkek kaynar, keşkeğin özü yok, sahibinin gözü yok. (köstebek / 437: 542.3a)
- **Uzun damda** / at kişner. (yayık / 645: 843.25)
- **Yüksek tepede** başını yolar (metinde: yorar). (öreke ‘röke’ / 520: 654.6)

2.1.2.3. “İsim +DA (+) bilmecenin diğer kısmı”

- **Bostanda** kartal oturur, kanadını örter, oturur. (lahana ‘kelem’ / 456: 566.46)
- **Dalda** durur doğan gibi, acısı var soğan gibi. (acuk ‘ekşi elma’ / 107: 1.1)
- **Damda** dana böğürür, kızlar ona yöğürür. (davul, zurna / 707: 981.1)
- **Dolapta** ölü yatar / ölünün körü yatar / g...ünü parmakladım / ağzı yuf yuf eder. (makas ‘sındı’ / 470: 582.7)
- **Havada** bir kuş gibi dolanır, karada gümüş gibi ağarır (metinde: arakır). (yağmur ve bulut / 675: 874)

- **Kapıda** kara oğlan asılı. (kilit ‘kapı firengi’ / 421: 518.5)
- **Kapıda** söğüt ağacı, dalsız budaksız; biz ona nasıl çıkalım elsiz ayaksız? (güneş ‘gün ışığı, güneş ışığı’ / 319: 355.49)
- **Karanlıkta** gelin oturur, ayağını suya batırır. (turşu / 623: 818.2)
- **Karşıda** bir toy **oturur**, biri kalkar, biri oturur. (körüük ‘demirci körüğü, küre’ / 437: 541.15)
- **Karşıda** kırk atlı, hepsi de yaşmaklı. (gelin alıcılar / 290:329)
- **Kavakta** kavlayan / söğütte söyleyen. (yılan, kuş / 689: 918)
- **Kiremitlikte** sirkeli çakşır. (kırağı / 415: 503.1)
- **Sahilde** bir kümbet / bütün evliya eder himmet / senede bir abdest alır / hem farz kılar, hem sünnet. (pamuk / 524: 658.7)
- **Sümbüllü’de** bir kavak / ne dalı var, ne budak / başına bir kuş konmuş / uçu gitti şıprıdak. (mum / 492: 619.5)

2.1.3. Ayrılma Kalıbı

Sorucu, kimi zaman, varlığı hareket halinde betimlemeyi yeğler. Bunu da genelde, bir başlangıcı, bir devinime geçişi ifade eden “**İsim + DAn (+) gelir (+) bilmecenin diğer kısmı**” kuruluşundaki *ayrılma kalıbı*yla gerçekleştirir.

Bazı ayrılma kalıplarında isim kısmı, *Eğrice büğrüce yollardan, bir acaip kuş gelir...* (sivrisinek / 575: 733.10); *Karanlık yerden kadı gelir ...* (sümük ‘sümük-el, sümük-parmaklar’ / 586: 749.5) örneklerinde olduğu gibi sıfat tamlaması; bazısında ise *Dağdan gelir taştan gelir ...* (çarık / 207: 170.11) örneğindeki gibi tekrar grubu şeklindedir. Yine şu bilmecelerde olduğu gibi, “gel-” fiili yerine başka fiillerin kullanıldığını görmek de mümkündür: *Şu karşıdan iki dilber çıka geldi karşıma....*(buhurdan, gülabdan / 707: 979b); *Dağdan ener ok gibi.....*(su dolabı ‘dolap, baçe dolabı’ / 584: 743.1b).

Bu kalıbın az da olsa şu iki kuruluşuna da rastlanmaktadır: **isim+DAn+attım+(bilmecenin diğer kısmı)**: *Burdan atdım vız vıza, altmış iki yıldıza.* (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 569: 728.3); **isim+DAn+berisi, gerisi vb.+(bilmecenin diğer kısmı)**: *İstanbul’dan berisi, sarı sattan dizisi.* (yıldız ‘yıldızlar’ / 650: 852.9). Yer yer “**isim+DAn (+) aldım (+) bilmecenin diğer kısmı**” şeklini de gördüğümüz ayrılma kalıbı, heyecan oluşturma, muhayyileyi canlı tutma noktasından işlevseldir. Zira, bu kalıpta sıklıkla karşımıza çıkan “dağdan gel-” ve “çarşıdan al-” eylemlerinin ikisi de, çağrışım alanları itibarıyla heyecan vericidir. Ancak “dağ ve gel-” daha çok korku damarını tahrik ederken, “çarşı ve al-” kelimeleri çocuksu bir mutluluğu çağırır.

Halk bilmecelerinde yaygın bir kullanımı olan bu kalıbın öne çıkan iki kuruluşunu sırasıyla örnekleyelim:

2.1.3.1. “İsim + DAn (+) gelir (+) bilmecenin diğer kısmı”

- **Aşağıdan gelir** adem ile / içi dolu badem ile / ağzı yok, dili yok / gene konuşur adem ile. (mektup ‘telgraf’ / 476: 598.1)
- **Aşağıdan gelir** kırk atlı, kırkı da ak sarıklı. (tütün çiçeği ‘tütün’ / 624: 823.2)

- **Aşaktan gelir** adam eyli, terkisi dolu badem eyli, kendisi bu karşıda, söyleyişi o karşıda. (telefon / 610: 794.1)
  - **Dağdan celur** dağ cibi, eğerli aslan cibi, eğilir su içmeye, bağırir oğlak cibi. (zil / 671: 872.1)
  - **Dağdan gelir** Alicuk, kulağında çalıcuk. (yağ küleği / 636: 834.A)
  - **Dağdan gelir** dağar gibi, eğerli aslan gibi, eğilir su içmeye, bağırir oğlak gibi. (havan ‘havan ve eli’ / 326: 375.3)
  - **Dağdan gelir** dak gibi kolları budak gibi, eğilir su içmeğe, beğirir oğlak gibi. (öküz ‘celeb’ / 519: 651.1)
  - **Dağdan gelir** hamur humur, ayağında koca çamur. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 563: 715.33)
  - **Dağdan gelir** Henife hatın, barınakları gınalı hatın, keten köynek giyinmiş, göysü düymeli hatın. (ördek / 520: 653.2)
  - **Dağdan gelir** hey, taştan gelir hey, aç arslanmış, arslan gelir hey. (kurt ‘canavar’ / 446: 551)
  - **Dağdan gelir** hız ile / yedi bin yıldız ile / can alır, can verir. (tren / 618: 815.2a)
  - **Dağdan gelir** hu, kanatları su, şekil mükül ayağı var, binikiyüz dayağı var. (kirpi / 426: 522.8)
  - **Dağdan gelir** k...ı kızıl. (çıra / 213: 187)
  - **Karşıdan gelir** hat-hat, kanatları kat-kat. (lahana ‘kelem’ / 456: 566.48a)
  - **Karşıdan gelir** kır atlı, yüzü bulgur suratlı. (culuk ‘hindi, gülü’ / 199: 152.2)
  - **Dağdan gelir** koşa, koşa / eve gelir yavaş yavaş. (hırsız / 330: 386.5)
- 2.1.3.2. “İsim + DAn (+) aldım (+) bilmecenin diğer kısmı”**
- **Çarşıdan aldım** minalı, eli ayağı kınalı, örtünmüş yeri belirsiz, Arapça söyler dili belirsiz. (çıkırık ‘çark’ / 212: 185.24)
  - **Çarşıdan aldım** bir sippa, bağladım uzun ipe. (iğne ‘dikiş iğnesi’ / 345: 404.1)
  - **Çarşıdan aldım** manca, garıma eğlence, atıma yonca. (kavun ‘bostan, topatan, karpuz’ / 395: 469.1)
  - **Çarşıdan aldım:** yeşil; eve getirdim (metinde: getirdi): kırmızı. (kına ‘kınalı parmaklar’ / 412: 501.6)
  - **Çarşıdan aldım** Fatmayı / alnına çatmış çatmayı / kız anneden mi öğrendin / böyle güzel göbek atmayı? (körüük ‘demirci körüğü, küre’ / 434: 541.1a)
  - **Çarşıdan aldım** kapkara / eve geldim kıpkırmızı. (kömür / 431: 538)
  - **Çarşıdan aldım.** Mendile koydum. Eve geldim: hiç yok. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 561: 715.12).

2.1.4. Lugaz Kalıpları

Divan ve Âşık edebiyatı türlerinden lugazlar ile halk bilmeceleri arasında geçişler olmuş, bunun bir sonucu olarak “*Ol nedir ki* veya *Bir acâyib nesne gördüm*” kalıplarıyla başlayan yüzlerce bilmece ortaya çıkmıştır. Bu kalıpların lugaz kalıbı olduğu konusunda ittifak olmakla birlikte, bunlarla başlayan metinlerin halk bilmececi sayılıp sayılmaması konusunda farklı, ve yer yer çelişkili yaklaşımlar sergilenmiştir. Örneğin, Başgöz, “*Bilmecelere soru diyoruz. Fakat bizim bilmecelerimizden pek azının sonunda bir soru işareti vardır. "Ol nedir ki, veya bil bakalım" diye başlayan bilmeceler halk bilmececi değildir.*”⁹ demesine rağmen bu kalıpla başlayan yüzlerce bilmeceyi halk bilmeceleri arasında saymıştır.¹⁰ Şimdi metinle olan iç ve dış ilişkileri farklılık gösteren bu iki kalıbı sırayla görelim.

2.1.4.1. ki'li Soru Kalıbı (Ol nedir ki)

Bazen *o nedir ki* ve çok nadiren de *nedir ol kim* şekline rastladığımız bu kalıp, bilmeceyi soru formuna sokar. Sorucu, bu kalıbı esas alarak "ki"nin kendinden sora istediği tanımlayıcı/betimleyici özellikleri sıralar. Genel olarak anlamsal yönden işlevsel olan bu kalıbın *Ol nedir ki katarlanıp gider; ol nedir ki ona imdada gider; ol nedir ki deryalarda cenk eder.* (ay, gün, bulut / 677: 887) örneğinde olduğu gibi ahenk oluşturmaya yönelik ritmik kullanımlarına da yer yer rastlanır. Ayrıca bu kalıpla başlayan metinlerde “*binazir, pâkize-gevher, ruz u şeb*” vb. eski unsurların öne çıkması, onları Divan edebiyatına yaklaştırır ve bu tür bilmecelerin kaynağı hakkında bilgi verir. Özellikle “*Ol nedir kim / dört ayaklı, canı yok / sanki bir kuru deridir, kanı yok / üstüne küp küp düşer âşıkları / onları menetmeğe dermanı yok / durmayıp hançer çeker göğsüne / hançere göğüs gerer, kalkanı yok / ey Muradî, bu muammayı bilen / aklı kâmindir veli noksanı yok.* (gergef ‘kasnak’ / 298:334.5u)” gibi bazı bilmecelerde sorucu isminin yer alması, onların anonimliğini zayıflatır.

Aşağıda bu kalıpla başlayan örnekler görülmektedir:

- **Ol nedir ki** âlem ona dolanır / kulağını büktükçe / ağzı sulanır. (çeşme ‘pınar, çeşme musluğu, musluk, merzib’ / 209: 181.9)
- **Ol nedir ki** altı tahta, üstü kayış, altışardır gözleri. (nalın / 496: 624.2)
- **Ol nedir ki** bahri ile behri, bir saatin içinde dolaşır bin pare şehri, göz görmeden görür âsitaneyi, alır, verir bahri ile pazar, ne yanındaki vâkıf olur, ne kimse sezer. (akıl ‘fikir’ / 113: 14.8)
- **Ol nedir ki** doğar elsiz, ayaksız; kırk gün sonra bakarsın ki eli var. (kurbağa / 446: 548.21)
- **Ol nedir ki** garnından yer, sırtından çıkarır. (rende / 542: 689c)
- **Ol nedir ki** gider elsiz ayaksız. (cenaze ‘ölü, cenaze alayı’ / 191: 141.23)
- **Ol nedir ki** hem küçüktür, hem büyük; arkasında var onun bir özge yük. (gönül ‘kalb, yürek’ / 305: 346.2)
- **Ol nedir ki** hercai bir siminbeden, mahvolur ellerle ülfet etmeden. (sabun / 550: 695.10)
- **Ol nedir ki** kızmışına uzattım. (cezve ‘kahve cezvesi’ / 197: 146.1)
- **Ne ki** yasladım, deliğine tuşladım. (iğne, iplik / 702: 953.3)

⁹ İlhan Başgöz ve Andreas Tietze, *age.*, 3.

¹⁰ Ayrıca bk. Amil Çelebioğlu ve Yusuf Ziya Öksüz, *age.*, s. 17-18.

- **Nedir ki** suya düşer ıslanmaz. (ay / 133: 53.27);
- **Nedir ki** yaprak verir, dal vermez? (sakal / 553: 699.9)
- **Nedir ki** zerre zerre gan olur, ağacı yoh, meyvesi gandan olur. (bebek ‘çocuk, evlat; çocuk ve meme; çocuk, meme, beşik’ / 165: 87.9)
- **Nedir ol** caddesi altınlı bir yâr? Velakin ayıbı şu ki bir gözü var, acaip macerası vardır onun, kim hemdem olursa halin ağlar. (gülabdan / 314: 353)
- **Nedir ol** kala-i pâkize-gevher, pusuya girmiş anda nice yüzer kızılı, karalı, sarılı, akılı; dururlar anda hazır şöyle saklı, ki her kim fethederse ol hisarı, bulur ol demde ol erler mezarı. (karpuz / 387: 459.2)

2.1.4.2. Öyküleme Kalıbı (Bir acaip nesne gördüm)

Bazen “**Ben bir nesne gördüm, Bugün bir pir gördüm; Ben bugün bir raha oğradım, Bir acayip düş gördüm, Neler gördüm, neler gördüm** vb.” şekillerde de karşımıza çıkan bu kalıp, genelde fantastik bir kurgunun başlangıcını oluşturur. “Ben anlatıcı”, bu kalıbı, muhatabın merak duygusunu tahrik eden bir düğüm ve heyecanını kamçılayan fon olarak kullanır.

Aşağıda bu kalıpla başlayan çok sayıdaki örnekten bir kısmı görülmektedir:

- **Bir acaip nesne gördüm** / basıversem fırlanır / sülsü altın, sülsü gümüş / sülsü ise zerlenir / canlı mıdır cansız mıdır / meram etsem canlanır. (yumurta / 660: 859.40)
- **Bir acaip nesne gördüm** / dört ayaklı, canı yok / nice bin hançer saplanır hançere figanı yok / açılmış lâle sünbüller / bülbülün zari yok. (gergef ‘kasnak’ / 297:334.5)
- **Bir acaip nesne gördüm** / yazı yazar, kâtip değil / ağaca çıkar, adam desem adam değil / boynuzu var, öküz desem öküz değil. (salyangoz / 555: 704.9k)
- **Bir acaip nesne gördüm** esgi, pîr; iki başı, dört ayağı, sırtı bir. (kaplumbağa ‘tosbağa’ / 375: 447.19)
- **Bir acaip nesne gördüm** ey püser, iki ata bir kişi binmiş gider, bunların hiç kimse çekmez başını, geri kalan at çeker yoldaşını. (nalın / 496: 624.1)
- **Bir acaip nesne gördüm**, âlem bilir ismini / başını sürter, kendi öldürür cismini. (kibrit / 419: 517.8)
- **Bir acaip nesne gördüm**, bir kıl üzerinde durur, cannıyı cansız dutmuş, kanı damada gurur. (tuzak ‘kapan, fak’ / 624: 821.3)
- **Bir acaip nesne gördüm**, bir uzun dükkânı var; kendini katletmek için cellâdı var; bir yandan bir yana sallanır kervanı var; Cennet-i Âlâda gördüm bir azîmüşanı var. (kalem, kalemtraş, mektup / 721: 1023)
- **Bugün bir pir gördüm**, ak sakallı kör Nebi, kuyruğu yılan gibi, altı derya, üstü nar. (lamba ‘gaz lambası, petrol lambası, çıra, idare lambası, tiske’ / 460: 568.34)
- **Ben bir nesne gördüm** şu âlemde hem dirhemsiz, okkasız; yirmi dört harf birbiri üzre nunsuz, noktasız; bunu bilmeyen kâfirdir şüphesiz. (La ilâhi illâ'llâh ve Muhammed resulü'llâh / 751: 1077)

- **Ben bugün bir raha oğradım.** gendisi guş misali, açılır gapanır, yanlarında zenciri var. herkesten heyranı var, koca Ustanbul'da iki tane var. (köprü / 433: 540.5a)
- **Neler gördüm, neler gördüm** / çift sakallı kuşlar gördüm / köpük kusan taşlar gördüm / tuzsuz pişen aşlar gördüm. (tavşan, balık, helva, sabun; tavşan, balık, süt, sabun / 736: 1056hh)
- **Bir acaip nesne gördüm,** gözleri karnındadır; yere yatar, tekme atar, hüneri burnundadır. (körüük 'demirci körüğü, küre' / 437: 541.11)
- **Bir acaip nesne gördüm:** gur gur eder, canı yok; kalpağı altın, göğüsü nar, canı var, imanı yok. (nargile / 505: 627.8)
- **Bir acayıp düş gördüm:** köpük kusan taş gördüm. (sabun / 550: 695.9)
- **Bu gün bir mesire gördüm,** gıyas etdim canı var; canı yoh, üstünde sükkârı var; yılda bir seyahata çıhar, ev gezer, meydanı var. (mevlit ayı ve kitabı / 721: 1021)

2.1.5. Doldurma/Uyak Kalıpları

Çok sayıda halk bilmecesi, yukarıdaki kalıplardan farklı olarak doldurma sözlerle başlar. Genel itibariyle, bilmecenin ana metninin ritmini sağlayan giriş fonu işlevi gören bu sözler, ses düzenleri, anlamsal yoğunlukları ve hacimleri bakımından değişkenlik gösterir. Zira, bunlardan bazıları masal veya oyun tekerlemelerini çağrıştırırken, bazıları, manilerin doldurma dizelerini andırmaktadır; yine bazıları, tümünden ses değerli-anlamsız sözcüklerden oluşurken, bazıları bilmecenin ana metniyle derecesine göre anlamsal bağı olan sözcüklerden meydana gelmektedir.

Söz konusu özelliklerinden dolayı, bu sözleri bir başlık altında toplamak elbette kolay değildir. Aslında bu durum halk edebiyatının da önemli sorunlarından birini teşkil etmektedir. “*Halk Edebiyatı Türlerine Bağlı Tekerlemeler*” başlığı altında “*Bilmece tekerlemeleri*” konusuna da değinen Duymaz, bu soruna şöyle işaret eder: “*Bize göre tekerlemelerin en büyük eksikliği, gelişmiş edebî tür hâline dönüşme şansı bulamadıkları için bağımsız birer edebî metin özelliği taşıyamamalarıdır. Yani işlevleri itibariyle belirli bir oyun, tören veya edebî metin içinde yer almaları, tekerlemelerin hem ihmaline, hem de sınırlarının çizilememesine sebep olmuştur.*”¹¹

Seri bir devininimın kıvrak anlatımı olan bu tekerlemeler halk bilmecelerinde önemli yer tutar. Hızlı bir şekilde döndürülen bir nesne nazarımızda gizlendiği gibi, sorucu art arda yuvarladığı sözcükler arasına eşyayı gizler. Gizleme veya gizlenme ise oyunun esaslarındandır. Oyun da eğlenmeyi netice verir. Bu bağlamda gerek gizleme fonksiyonlu olması gerekse eğlendirmeyi esas alması, tekerlemeyi bilmeceye yaklaştırır. Dolayısıyla sözün oyuna dönüştüğü tekerlemeler, bilmecelerin, başında öncelikli olmak üzere, değişik yerlerinde çokça kullanılmıştır. Bazı bilmeceler, tekerlemeye; bazı tekerlemeler de bilmeceye dönüştürülmüştür. Yer yer bilmecenin tümünü içine alan bu uyak sözlerini şu iki gruba ayırmak mümkündür:

- Bilmecenin ana metniyle açık bir anlamsal bağı olmayanlar,
- Bilmecenin ana metniyle anlamsal bir bağı olanlar.

¹¹ DUYMAZ Ali, “Tekerlemelerin Tür ve Şekil Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri 26-28 Mayıs 2000*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara (2002), s. 291-306.

2.1.5.1. Bilmecenin Ana Metniyle Açık Bir Anlamsal Bağı Olmayanlar

THB’nde yüzlerce örneğini tespit ettiğimiz bu tür tekerleme-doldurmalar genel itibariyle bilmeceye ahenk ve farklı çağrışımlarla renk katmakta; ancak bilmecenin ana metniyle tam bir anlamsal bütünlük göstermemektedir. Her örnek üzerinde iyice düşünüldüğünde ise bazı imaların varlığı sezilmektedir. Örnek olarak şu bilmeceye bakalım: “**Annecik, babacık; yolu var daracık.** (baca ‘bacalık’ / 145: 64.14). Burada “*yolu var daracık*” kısmı, “*baca*”yı tarif eden ana metindir. “**Annecik, babacık**” sözünün ise bu ana metne doğrudan bir anlamsal katkısı olmayıp, buradaki işlevi daha çok, bilmecenin ses düzenine bir ölçü getirmektir. Ancak biraz derine indiğimizde, baca duman ilişkisinde bacanın anne veya baba; dumanın ise oğul veya kız olarak düşünülmesi muhtemeldir. Gerek böyle bir gönderme gerekse bu sözlerin sevimlilik ifade eden bir hitabı çağrıştırması bu tür doldurmaların da az çok bir fonksiyonunun olduğunu ve bilmeceyi renklendirdiğini göstermektedir.

Aşağıda, THB’nden derlediğimiz çok sayıdaki örnekten bir kısmı görülmektedir:

- **Abalar, yabalar** / ak sakallı babalar / gelir, gider duramaz / gece gündüz çabalar. (deniz ‘dalga, göl, deniz dalgası, deniz dalgaları, deniz ve dalgalar’ / 240: 232.7)
- **Azara nazara, ölüyü korlar mezara;** altı aylık anası, oğlu gider pazara. (bakla / 150: 72.3)
- **Çinidir çini / çanıdır çanı** / el vurmada / akıtır kanı. (böğürtlen / 177: 121.2)
- **Çitim çitim çitidi, çitimededen bitidi,** güğem suya yürüdü, göğce boncuk bürürdü. (kendir / 408: 494)
- **Çum çum çukurda mısın? Ak bağ yumurta mısın? Kadınlar seyrana gitti, sen daha burda mısın?** (çiğdem ‘akça bardak, sarı çiğdem’ / 215: 194.5)
- **Elim elim ekürkün,** tuttu beni esürkün, çözün beni ipimden, vereyim size yükümden. (yayık / 645: 843.19)
- **Enteşe, menteşe,** dört köşe. (baca ‘bacalık’ / 144: 64.6)
- **Esti oğlu esti, desti oğlu desti,** yem yer su içer, yine kumri kalus ister. (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 235: 225.25)
- **Fındık fıstık,** bir deliğe kıstık. (çamaşır bohçası / 205: 163)
- **Fildirini fişini** / taşla kırdım dişini. (ceviz ‘koz, ceviz ağacı, koz ağacı’ / 193: 145.11c)
- **Fili fili filmeli,** uçları düğmeli; ne bunu bilmeli, ne çatlayıp ölmeli. (çitlenbik ‘çitlik, dağdağan ağacı, dağdağan, melengiç, menengiç’ / 217: 201.3)
- **Hindire, mindire,** dağdan kement indire. (traş bıçağı ‘traş makinası, ustura’ / 617: 814.2)
- **Ildif ildif ileyim,** eli nazik meyveyim, ılık yerde biterim, söyleyiniz, ben neyim.(muz / 495: 622)
- **Kedene güdene,** her köyde bidene. (cami / 185: 137.1)
- **Masal masal mal iki,** oğlu kızı var on iki. (tırmık / 615: 802.2)

Bu tekerleme/doldurmalar bazen de aşağıda görüldüğü üzere seslenme şeklinde de karşımıza çıkmaktadır.

- **Ah gidi âdem**, içi dolu badem. (portakal / 539: 683.15)
- **Ay este meste**, bülbüller gafesde, gece gel, beni sesle, iyi yemeğnen besle. (oruç ‘ramazan’ / 513: 645.2)
- **Hay hilidi hilidi**, dış kapının kilidi, baba Allahı seversen, gapıdan geçen kim idi. (gölge / 301: 344.1)
- **Hey bidili bidili** / dala çıkar didini didini / Allah onu var etmiş / deliğini dar etmiş. (karınca / 386: 457.28)
- **Hey dızıldık, dızıldık** / otuz iki kız idik / bir ipliğe dizildik / teker teker çözüldük. (dişler / 249: 253.6ı)
- **Hey fildire fildire** / beyleri attan indire. (sidik ‘sadır, su dökme’ / 566: 724.1)
- **Hey heceli heceli** / bugün bir hekmet gördüm / yüzü et, içi deri. (kursak ‘taşlık, taşlangıç, katı’ / 446: 549)
- **Hey hellice hellice**, anası gök donnuca, kızı şeker dillice. (iğde / 345: 403.16)

2.1.5.2. Bilmecenin Ana Metniyle Açık Bir Anlamsal Bağı Olanlar

Birinci gruba nispeten daha az sayıda olan bu tür doldurmalar, ses/kelime tekrarlarından dolayı tekerleme görüntüsü vermekle birlikte; bilmecenin ana metniyle derecesine göre, açık bir anlamsal bağı olan doldurmalarıdır. Ayrıca bu doldurmaların bilmece içindeki söz dizimsel bağı da daha kuvvetlidir. Örnek olarak şu bilmeceye bakalım: “**Ha kat katı, kat katı**, bu Allah'ın hikmeti.” (gül / 312: 352.6) Bu bilmecede “**Ha kat katı, kat katı**” sözü her ne kadar ses tekrarından dolayı bir tekerleme görüntüsü verse de aslında gülün kat kat oluşuna dikkat çeken bilmecenin en önemli bölümüdür. “*bu Allah'ın hikmeti*” kısmı ise varlığın güzelliğine, benzersizliğine dikkat çeken bir hayret ifadesidir. İşte aşağıdaki örnekler, hepsi aynı derecede olmamakla beraber, bu özellikteki doldurmalarıdır.

- **Amcam gelir bize, bize**; çanakları dize dize. (ayak / 134: 56.1)
- **Ay devrüşler, devrüşler**, dünden bize gelmişler, o gader oynamışlar, hıncı hamur olmuşlar. (kar / 378: 448.22)
- **Bir küçücük miçinde** / dünya âlem içinde. (ayna / 137: 59.1)
- **Biz biz idik, otuz iki kız idik**. Kıran geldi kırıldık. Hekim geldi dirildik. (buz / 184: 130.5)
- **Çevrim çanak**, göğe direk. (baca ‘bacalık’ / 144: 64.11)
- **Çıl çok, çılma çok, çil hücre, çil tabak**; Leyli huri oturur, peri mumu getirir. (bal ‘arı peteği, bal peteği, petek, gömeç’ / 154: 75.8)
- **Elle eleme, kolla dolama**, sarı sandık, kırmızı fındık. (ekmek / 268: 282.7)
- **Ey fildişi, fildişi** / dağdan domuz indiri. (tarak / 604: 778.5h)
- **Ey namaz, binamaz**, cahil bundan anlamaz; etten kale, sudan mescit; kim kıldı burda namaz? (Yunus Peygamber / 667: 861.2f)

- **Gal gal gaz gelir / gaglıksı tez gelir / ayağı nallı / boğazı kıllı.** (kağrı / 365: 429.1)
- **Gök gürler / yer çatlar / iki tay / bir arada otlar.** (değirmen taşı ‘bulgur taşı’ / 237: 226.3)
- **Hay develer, develer / birbirini geveler.** (kiremit / 426: 521.7b)
- **Hay, kumbara, kunbara / zahra çeker anbara.** (kaşık / 390: 463.3k)
- **Hoy ekinden ekinden / destur aldım beyinden / o nasıl kuştur ki / göbeğinden yem yiye.** (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 233: 225.18k)
- **İlim ilim iltar, dünyayı tutar.** (yol / 653: 854.12a)
- **Kertül kurtul, kırk köy ver de kurtul.** (bıçkı ‘testere, hızar’ / 169: 99.1)
- **Vızı vızı vızlar / yaylada kuzlar / kendi kazanır / ele bağışlar.** (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 123: 39.20v)

Bu saydıklarımızdan başka, aşağıda görüldüğü üzere, tekrar grubundan oluşan bir giriş kalıbından da söz etmek mümkündür:

- **Beyaz beyaz** minikler, uzak yoldan gelmişler, oynamışlar, gülmüşler, yere düşüp ölmüşler. (kar / 378: 448.22a)
- **Büyük büyük** konakları var, eğri büğrü sokakları var, çıplak çıplak çocukları var. (fare ‘sıçan’ / 279:307.16)
- **Cıvıl cıvıl** kuşlar / camiye taşlar / kendi kazanır / ele bağışlar. (arı ‘bal arısı, kovan arısı’ / 122: 39.20)
- **Dilim dilim** nar / dibine kadar kar / oturdu hünkâr / çıktı Sedefkâr. (mangal, ateş; mangal içinde ateş / 700: 948.2d)
- **Dilim dilim** nar, yaptı zülûfkar, beğendi Hünkar. (cami / 185: 137.2)
- **Dizi dizi** tencereler, patlak gözlü Çingeneler. (kurbağa / 445: 548.19)
- **Dizim dizim** nar / dizimecek kar / uçtu setik / kaldı dilber. (saman, buğday / 716: 995)
- **Dürüm dürüm** bazlamaç, yerim yerim karnım aç. (kitap ‘mevlüt, mevlüt kitabı’ / 427: 524.2)
- **Kara kara** kediler, evden eve girdiler. (çingene ‘elekçi’ / 216: 196.2a)
- **Kutu kutu** yapak, yapak değil ipek, bunu bilmeyen kara köpek. (saçlar ‘kadın saçı’ / 551: 697.4)
- **Küçük küçük** odalar, birbirini kovalar. (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 613: 800.21)
- **Mavi mavi** mantar / kabarıp kalkar / ustası gelir / boynunu kırkar. (lahana ‘kelem’ / 455: 566.32)
- **Sıra sıra** çamlar, yağları damlar. (döner kebab / 259: 264)
- **Ufacık ufacık** adameciklar, başında tablacıklar. (bamya ‘nacak’ / 157: 79.2)

- **Uzun uzun** urgancık, ucunda sulu boncuk. (yol / 653: 854.9)

2.2. Bilmeceyi İçine Alan Kalıplar

Halk bilmecelelerinde, kapsam itibariyle giriş kalıplarından daha geniş, bazen bilmeceyi tümünü içine alan ortak kalıplardan söz etmek de mümkündür. Bu kalıplar genel itibariyle ortak bir görünüm ve işlev göstermekle birlikte, kimi zaman gevşer ve bilmece bu kalıplardan taşar. Söz konusu kalıpları, şu başlıklar altında sıralayabiliriz:

- Olumsuzlama Kalıbı,
- Benzetme Kalıbı,
- Zıtlık Kalıbı,
- Şaşırtma Kalıbı
- Mukayese Kalıbı.

2.2.1. Olumsuzlama Kalıbı

Bilmecelerde yaygın olarak kullanılmış olan bu kalıpta, önce muhatabın bilmesi istenen varlıkla ilgili gerçek veya mecazi bir özellik olumlu bir yargı formunda ifade edilir, hemen akabinde ise zihnin çağrışım alanına girenlerin, cevap olmadığı vurgulanır. Bu olumlu yargıların, olumsuzlanması, sözü oyuna dönüştürüp ona ritmik bir hava kazandırdığı gibi, anlamsal olarak da çoğu zaman durumsal tezatların, garip manzaraların oluşumunu sağlar.

Genel itibariyle “...**Dır/var/-r....değil(dir)**”, “...**var/-r....yok**”, “...**var/dır/-r...-mAz**” kuruluşunda karşımıza çıkmakla birlikte bu kalıpta gerek olumlu gerekse olumsuz yargılar için kullanılan ifadeler değişkenlik gösterir.

“...**Dır/var/-r....değil(dir)**”

- **Garadır** gatran **değil**, sarı**dır** safran **değil**; ganatlı**dır** guş **değil**; boynuzludur, goç **değil**. (çekirge / 208: 178.4)
- **Kırmızıdır**, kan **değil**; yazı**dır**, Kur'an **değil**. (şeftali / 594: 761.6)
- **Kat kattır** amma katmer **değildir**, kırmızı**dır** amma biber **değildir**. (gül / 313: 352.10)
- **Diş diştir** amma diş **değildir**, beyaz**dır**, amma kar **değildir**. (sarımsak / 559: 711.13)
- **Başında tacı var**, gelin **değil**; ayağında mahmuzu **var**, süvari **değil**; kırk çocuğu **var**, evli **değil**. (horoz / 333: 391.8)
- **Kanadı var**, kuş **değil**; boynuzu **var**, koç **değil**. (kelebek ‘epelek, kepenek’ / 406: 490.2)
- **Kanadı var**, kuş **değil**; boynuzu **var**, koç **değil**. (sinek / 574: 731.5)
- **Gur gur öter**, kurbağa **değil** / kıvrılır yatar, yılan **değil** / başında sini, helvacı **değil**. (nargile / 505: 627.9)

“...**var/-r....yok**”

- **Adı var**, tadı **yok**. (ecel ‘ölüm’ / 266: 277.8.1)
- **Ağzı var** dili **yok**, karnı **var** bağırsağı **yok**. (çorap ‘yün çorap’ / 223: 206.3)

- Canı **var**, kanı **yok**, semeri **var**, kolanı **yok**. (sülük / 585: 748.5)
  - Çarşısı **var** / pazarı **yok** / güzeli **çok** / gezeni **yok**. (mezarlık / 485: 609.3)
  - Dağı **var**, taşı **yok** / köyü **var**, adamı **yok** / ırmağı **var**, suyu **yok**. (harita / 325: 371.1)
  - Gider gider izi **yok**. Çarık diker bizi **yok**. (karınca / 387: 457.33)
- “...var/Dİr/-r...-mAz”**
- Ayağı **var** yürüyemez, kanadı **var** uçamaz, kulağı **var** duyamaz. (mangal / 472: 587.6)
  - Dili **var** söyleyemez; gulağı **var**, dinleyemez. (sağır-dilsiz / 551: 698)
  - Cılıktır, dikilmez; baş aşağıdır, dökülmez. Kudrettendir suyu. Bunu kimseler bilmez. (inek memesi / 352: 412.11)
  - Guh guh eder, kurbağaya **benzemez** / başında **var** kethüdası, Osmanlıya **benzemez**. (nargile / 507: 627.21)

Şu örnekte ise olumsuz yargı olumludan önce gelmekte, yukarıdaki kalıp bir bakıma ter çevrilmiştir. Ancak bu tür örnekler çok azdır:

- Anaya **değmez** / babaya **değer** / halaya **değmez** / amcaya **değer** / vallahi **değmez** / billahi **değer**. (dudak teması; dudakların birbirine değmesi; dudaklar; dudak; dudakların değip değmemesi / 748: 1072.1)

2.2.2. Benzetme Kalıbı

Bilmecelerin yapı ve üslubunu şekillendiren önemli etkenlerden biri olan benzetme için Cemal Kurnaz şöyle der: “Söz sanatlarının en eskisi belki de teşbihtir. Bilmecelerin esası da buna dayanıyor.”¹² (1990: 27).

Benzetme, bilmecenin tümünü içine alan bir kalıp olarak da karşımıza çıkar. Bu kalıp genelde “...gibi...gibi” şeklinde çift edatla kurulmakla beraber bilmece uzadıkça edat sayısı da artar. Daha çok ipucu verme ve somutlama fonksiyonuyla kullanılan “gibi”, şu örneklerde görüldüğü üzere, bazen yerini başka unsurlara bırakır. *Kendisi pire kadar / boyu var minare kadar*. (çetene ‘kendir tohumu’ / 210: 183a); *Çiğnersen kara döner / üflersen zara döner*. (sakız / 553: 700.2h); *Garadır, gargaya (metinde: agargaya) benzer*; *guyruğu var, gurda benzer*, altı ayda bir kere o da bir **hanıma benzer**. (soba / 577: 734.21).

Çivi gibi başı var / bir güzelce aşu var / Amasya vatanıdır / kurusu var yaşı var. (bamyı ‘nacak’ / 158: 79.4) şeklinde tek edatlı örneklerde ise bir benzetme kalıbından söz etmek mümkün değildir.

Aşağıda benzetme kalıbıyla oluşturulmuş örnekler görülmektedir:

- Arşın **gibi** ayakları; aslan **gibi** bıyıkları. (arpa / 125: 42.2)
- Asarlar bacadan onu kuş **gibi**; döner, sada verir o derviş **gibi**. (körük ‘demirci körüğü, küre’ / 435: 541.2b)

¹² Cemal Kurnaz, *Halk ve Divan Şiirinin Müsterekleri Üzerine Denemeler*, Akçağ Yayınları, Ankara (1990).

- Kendi gider hindi **gibi**, kuyruğu var sindi **gibi**. (kırlangıç / 416: 506.2)
- Ayakları direk **gibi**, gagası kürek **gibi**. (leylek / 465: 572.4)
- Ayna **gibi** ışıklar, yılan **gibi** fişilar. (tırpan / 615: 804.2)
- Boynu ip **gibi**, karnı çöp **gibi**.(desti ‘testi’ / 241: 234.1)
- Boyu uzun fidan **gibi** / teni beyaz zambak **gibi**. (mum / 492: 619.1)
- Karadır katran **gibi**, sarıdır safran **gibi**. (pekmez / 532: 672.1)
- Kat kat pide **gibi** / toparlak elma **gibi**. (soğan / 579: 735.9)
- Sesi mazı **gibi**, kendi yazı **gibi**. (bağlama ‘ud, saz, mandolin, keman, kemençe’ / 148: 70.2)
- Sürdüm hamur **gibi**, sildim kömür **gibi**. (kına ‘kınalı parmaklar’ / 415: 501.15c)

Bilmece uzadıkça “gibi” sayısı da artmaktadır:

- Boynu uzun kaz **gibi**, karnı tulumbaz **gibi**; kırk araba odun yaksam, yine altı buz **gibi**. (ocakla baca / 701: 951)
- Karası katran **gibi** / sarısı safran **gibi** / ümüğü düdük **gibi** / biz onu yedik **gibi**. (ciğer / 198: 150.3)
- Gelişi arslan **gibi** / duruşu sultan **gibi** / yayılır hasır **gibi** / sürünür esir **gibi**. (kedi / 404: 487.9)
- Karadır rastık **gibi**, yediği kustuğu **gibi**, her gördüğüne sarılır kırk yıllık dostu **gibi**. (sülük / 585: 748.4)

2.2.3. Zıtlık Kalıbı

Bu kalıp, “**akşam-sabah; gece-gündüz; alt-üst; iç-dış; zayıf-şişman; ak-kara, hatun-halayık**” vb. zıt anlamlı kelimelerle kurulur. Kalıbı oluşturan zıt anlamlı kelimeler, yer yer hayret duygusunu tahrik için olsa da, genelde, varlığı tarife yöneliktir.

Zıtlık kalıbını “**zıt anlamlı kelime + tarife yönelik kelime veya kelimeler + zıt anlamlı kelime + tarife yönelik kelime veya kelimeler**” şeklinde gösterebiliriz. Ancak, bu kalıbın istisnaları da yok değildir. Örneğin, kimi kalıplar, *Altı kar / üstü nar / oturdu hünkâr / çıktı sedefkâr*. (mangal, ateş; mangal içinde ateş / 700: 948.2h) bilmeceesindeki gibi, bir giriş kalıbı görünümünde olup bilmeceenin tümünü kapsamaz. Yine, “gibi” edatlı *Başı tarak gibi / kuyruğu orak gibi*. (horoz / 333: 391.5c) şeklindeki bazı örnekler de, “benzetme kalıbı”yla çok fazla benzerlik gösterir. Ayrıca kimi bilmeceeler de şu örneklerde görüldüğü üzere tamamen zıt anlamlı kelimelerden oluşur: **Akşam biner, sabah iner**. (tavuk / 608: 787.17); **Akşam yaparım / sabahleyin bozarım**. (yatak ‘döşek’ / 642: 841.4b)¹³; **Gündüz çırak, gece padişah**. (süpürge ‘çalı süpürgesi’ / 590: 754.2c); **Kışın yatar / yazın kalkar**. (soba / 576: 734.13); **Koydum: ölü. Çıktı: diri**. (yumurta / 657: 859.14); **Önü tatlı, sonu acı**. (tatlı limon / 604: 783).

Aşağıda zıtlık kalıbıyla oluşturulmuş bir kısım örnekler görülmektedir:

- **Ağzı heğ, dibi bostan**. (turşu / 623: 819)

¹³Yatak cevaplı bilmeceenin diğer çeşitlemelerinin de tamamen zıt anlamlı kelimelerden oluşması dikkat çekicidir.

- **Akşam** çamur, **sabah** kömür. (kına ‘kınalı parmaklar’ / 415: 501.15)
- **Büyüğü** yürümez, **küçüğü** büyümez. (taş / 604: 782)
- **Dışı** tas, **içi** atlas. (nar / 503: 626.26)
- **Dışında** aşa **çoh** / **içinde** dişi **yoh**. (kavun ‘bostan, topatan, karpuz’ / 395: 469.3)
- **G...ü** bütün, **ucu** tütün. (silah ‘tüfenk, tabanca’ / 570: 728.18)
- **Gündüz** kalede / **gece** belâda. (yatak ‘döşek’ / 641: 841.2)
- **İçi** bitli, **dışı** kilitli. (Hindistan cevizi / 332: 388.2)
- **Başı** kertli, **bu başı** kertli / ortası bereketli. (yayık / 644: 843.11a)
- **Yanı** kaya / **bu yanı** kaya / içinde sarı maya. (yumurta / 655: 859.1)
- **Önü** kaf, **sonu** kaf, ortasında var dört harf. (kaymak / 751: 1076.1)
- **Tarlası** siyah, **tohumu** beyaz. (pirinç pilavı ‘pilav’ / 538: 682.15)
- **Üstü** çayır, biçilir / **altı** pınar, içilir. (keçi / 402: 481.12)
- **Yazın** dalda, **kışın** gölde. (sebze / 560: 713.1)

2.2.4. Şaşıрма Kalıbı

Birinci kişi “ben”in anlatıcı durumunda olduğu bilmecelerde, sorucu bir şaşkınlık halini dramatize eder. Şaşkınlığı doğuran ise, sorucunun muhataptan bilmesini istediği varlıkla ilgili ilk ve son izlenimi arasındaki durumsal tezattır. **Karşıdan baktım**: *Kare kare* / **yanına vardım** *pare pare* / **elime aldım** *kan gibi* / **ağızma attım**: *bal gibi*. (dut ‘kara dut, ak dut, kırmızı dut’ / 262: 268.6a) bilmecesine baktığımızda, bakılanla görülenin uyumsuzluğundan doğan bu şaşkınlığı hissedebiliriz..

“**Karşıdan/geriden/uzaktan/buradan/anaçtan/akşam + baktım/gördüm + (farklı izlenim ifadeleri) + yanına/ elime / ağızma + vardım/ geldim/ gittim/ aldım /attım + (farklı izlenim ifadeleri)**” kuruluşundaki bu kalıbı genel olarak şekillendiren ise, ayrılma ve yönelme eklerinin dengeli kullanımınıdır. Ancak bu kalıbın yer yer bozulduğu örnekler de yok değildir.

Aşağıda şaşıрма kalıbıyla oluşturulmuş örnekler görülmektedir:

- **Annaçtan baktım**, emir semir; **yanına vardım**, halka demir. (kuyu kapağı / 449: 558)
- **Garşıdan bakdım**: şükür; **içinde** mavisî gözükür. (minare / 490: 614.14)
- **Geriden baktım** tay gibi; **elime aldım**: kav gibi. (davul / 229: 222.2a)
- **Geriden baktım**: ağ taş gibi; **yanına vardım**: sütlaç gibi. (pirinç pilavı ‘pilav’ / 537: 682.5)
- **Karşıdan gördüm** kırk para, **yanına vardım** bir para. (fiskı ‘fışkı’ / 286:316)
- **Uzaktan baktım** bir çok, **yanına vardım** hiç yok. (güvercin / 320: 356.2)

- **Uzaktan baktım:** dağ gibi; **elime aldım:** kav gibi. (davul / 229: 222.2b)
- **Karşıdan baktım:** dilim dilim; **yanına vardım:** kara kilim. (tarla / 604: 780.4)
- **Karşıdan baktım:** kapkara; **yanına gittim:** kırk para. (kestane / 408: 498.1)
- **Karşıdan baktım** bir çok / **yanına vardım** hiç yok. (kuş / 447: 553.2)
- **Karşıdan baktım** kapkara, **yanına vardım** kırk para. (deve b...u / 243: 237.1)
- **Karşıdan baktım:** al / **ağızıma attım:** bal. (kiraz ‘vişne’ / 423: 519.14)
- **Karşıdan baktım:** anız gibi; **yanına gittim:** domuz gibi. (kirpi / 426: 522.2)
- **Karşıdan baktım** taş gibi, **yanına vardım** aş gibi. (yumurta / 657: 859.12)
- **Karşıdan baktım** ev gibi / **yanına vardım** dev gibi. (gemi ‘kayık, vapur, kelek’ / 291:332.4)

2.2.5. Mukayese Kalıbı

Bu kalıpta, varlık, benzerleriyle mukayese edilerek tarif edilir. Genel itibariyle “**isim +DAn (+) sıfat (+) isim + DAn (+) sıfat**” şeklinde teşekkül eder. Sağlam ve ahenkli bir yapısı olan bu kalıbın da tüm örneklerde aynı düzeni gösterdiğini söylemek mümkün değildir. Zaten dilden dile aktarılacak varlığını sürdüren sözlü ürünlerden bunu beklemek de yanlış olur.

Aşağıda bu kalıpla oluşturulmuş bazı örnekler görülmektedir:

- Allah'**tan** küçük, Peygamber'**den** büyük. (Kuran ‘Kuran-ı Kerim, Mushaf’ / 442: 547.12)
- Altın**dan** kıymetli, toprak**tan** kıymetsiz. (sel ‘dere, çay, ırmak, su’ / 564: 715.46)
- Att**an** kısa, minare**den** uzun. (yol / 653: 854.11)
- Att**an** yüsgek, it**ten** alçak. (eğer / 267: 279.2)
- Bald**an** tatlı zehir**den** acı, eylik yapana duacı. (dil / 245: 249.1)
- Deved**en** büyük / pired**en** küçük / bald**an** tatlı / zehir**den** acı. (incir / 348: 409.4)
- Direk**ten** galm, degenek**ten** yencilek. (gayda / 288:321.1)
- Gıld**an** ince, gılıç**tan** keskin. (sırat köprüsü / 566: 721)
- Horoz**dan** küçük / adam**dan** büyük. (şapka ‘külâh, fes’ / 593: 760.3d)
- Kard**an** ak, katrand**an** kara, kedid**en** küçük, deved**en** yüksek. (karga / 383: 456.2)
- Kard**an** beyaz, buz**dan** ayaz. (dondurma / 258: 261.3)
- Ott**an** alçak / dağ**dan** yüksek. (yol / 653: 854.5)
- Pired**en** küçük, deved**en** büyük, bald**an** tatlı, zehir**den** acı. (kıvılcım / 415: 503A1)

- Sağmadan sütlü, görmeden kuvvetli, yemeden tatlı. (yağmur, gök gürültüsü, uyku / 730: 1051)
- Sudan ayaz, şekerden beyaz. (kar / 382: 448.35)

2.3. Bitiş Kalıpları (Tahrik Kalıpları)

Halk bilmecelerinin sonlarında da bazı kalıplara rastlıyoruz. Dikkat edilince, kaba tabirlerin ağırlıklı olarak yer aldığı bu kalıpların büyük bir kısmının da aslında uyak sağlamak için olduğu anlaşılmaktadır. Muhatabı tahrik eden bu kalıpları, ifade ettikleri mana itibarıyla, şu gruplara ayırmak mümkündür:

- Teşvik Kalıbı,
- Meydan Okuma Kalıbı,
- Tehdit/beddua Kalıbı,
- Hakaret Kalıbı,
- Küfür Kalıbı,
- Ceza Kalıbı.

2.3.1. Teşvik Kalıbı

Bu kalıp sözler, genelde muhatabı teşvike yönelik olup, “*haydi bunu bil, Bu bilmeceyi bilenin gayet büyük irfanı var.*” şeklinde, diğer kalıplara nispeten daha yumuşak ve yer yer mükafat vad eden ifadelerden oluşur. Örnekler:

- Ağzı var, dili yok; nefesi var, canı yok; derisi var, kanı yok. **Bilin bakalım bu nedir?** (balon / 157: 77)
- Aksarayın içinde / sarı sultan oturur / **bu matalı bilen ölümlerden kurtulur.** (yumurta / 664: 859.46e)
- Gökte yanar bir kandil; **haydi bunu sen bil.** (Ay / 132: 53.13)
- Karşıdan bir nesne gördüm, uzunca bir zinciri var, altı mecnunlar yuvası, üstünde de feneri var; bazan açılır kapanır, dünya kadar hayranı var. **Bu bilmeceyi bilenin gayet büyük irfanı var.** (köprü / 433: 540.5)
- Ol nedir ki / dört ayaklı, canı yok / yüz bin hançer soksan anın kanı yok / türlü nazik güller biter, bülbülü nalân eder / **bu muammayı bilenin aklı tam, noksanı yok.** (gergef ‘kasnak’ / 297:334.5d)
- Öcü müdür, böcü müdür, **bil nedir;** iki tane boynuzu var, keçi midir, **bil nedir;** arkasında hörkücü var, deve midir, **bil nedir;** kendi yazar, kendi okur, hoca mıdır, **bil nedir.** (salyangoz / 556: 704.17)
- Rızvan şehrinde geldi bir paşa, ağzını açmış, sürer ateşe, **dilerim bulasın bu muammayı.** (maşa / 475: 594.1)
- Yaşadıkça kısalır boyu; **bunu bil al yüz köyü.** (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamış kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 255: 255.17)

2.3.2. Meydan Okuma Kalıbı

Bu kalıpta, sorucu, bilmecesini çözenin zorluğunu vurgulayan “*bin diyesi, bilmeyesi, çabala ki bulasın*” şeklindeki sözlerin yanında, “*g...ün varsa bil*” gibi argoya varan ifadelerle muhataba meydan okur. Örnekler:

- Babam kandil, dedem çıra, **işin yoksa beni ara.** (ampul ‘elektrik ışığı’ / 116: 23.1).
- Bir hanım gördüm / entarisi al / mantosu yeşil / komçası siyah / **erkek isen bil!** (karpuz / 388: 459.5h)
- Bir meselim var, bil / ağız içinde dil / **arif isen bil!** (kaval / 394: 467.3a)
- Dört ayaklı fil, **g...ün varsa bil ?** (çulha tezgahı ‘tezgah, düzen, dokuma tezgahı, ıstar, bez tezgahı, çulhalık, halı tezgahı’ / 227: 214.9)
- Gırh düğüm, gırh çuhur; gırhını da **çabala ki bulasın.** (ağ ‘balık ağı, ığırıp’ / 109: 6.3).
- Karada (metinde: karda) bir gemi / başındadır yelkeni / nedir o gemi / nedir dümeni / **bil bunları, göreyim seni.** (akıl ‘fikir’ / 113: 14.6)
- Keser sapı, kel kitabı, bin dalı var, bir budağı, **bin diyesen, bilmeyesen.** (ağaç ‘kavak’ / 110: 7.7)

2.3.3. Tehdit/Beddua Kalıbı

En yaygın bitiş kalıplarından olan bu kalıp özellikle ölüm ve gece gibi insanoğlunun korku damarını tahrik eden iki kavram etrafında şekillenir. Kalıptaki “bu gece” vurgusu, bilmecelerin daha çok ne zaman sorulduğuna da işaret etmesi bakımından önemlidir. Örnekler:

- Dışı yeşil, içi al / ahıllılar arıyalar, bulalar / **akılsızlar yad evinde galalar.** (karpuz / 389: 459.8h)
- Eğmeli ügmeli, başı gümüş düğmeli; **ya bunu bilmeli, ya bu gece ölmeli.** (kotan / 429: 532.2)
- Fini fini fincan / içi dolu mercan / **ya bunu bilmeli, ya çatlayıp ölmeli.** (nar / 502: 626.20a)
- İki delikli kuldurum, **bilmiyeni vursun yıldırım.** (ibrik ‘güğüm’ / 339: 401.6)
- İlim ilim düğmesi, ilim hatın düğmesi; **herkes bunu bilmezse, yedi yılın hastası.** (karabiber / 382: 451)
- Kat kat gelir, **bunu bilmeyen ölür.** (bulut / 182: 126.13)
- Kat katıdır, kat katı / bu Allah'ın hikmeti / **ya bunu bileceksin, ya bu gece öleceksin.** (lahana ‘kelem’ / 453: 566.17d)
- Taka taka takası, yaka fistan yakası, **çatlayıp patlayıp bunu bilesi.** (çulha tezgahı ‘tezgah, düzen, dokuma tezgahı, ıstar, bez tezgahı, çulhalık, halı tezgahı’ / 227: 214.5)
- Yastı yastı yaprağı / Hazreti Ali toprağı / **ya bunu bilirsin, ya bu gece ölürsün.** (değirmen ‘un değirmeni, el değirmeni’ / 232: 225.7a)

2.3.4. Ceza Kalıbı

Bu kalıpta cezalar, beş parayla başlayıp, şehir vermeye, hatta göç ettirmeye kadar varır. Ancak aşırı abartılar, bu cezaların büsbütün oyun gereği/söz gelişi olduğunu açıkça gösterir. Örnekler:

- Ak kutu kapağı / içi dolu yaprağı / yaprağı değil, ipek / **bunu bilmeyen yer kötek.** (ipek kozası / 353: 417)

- Alası alası ilan alası / **bilen bileşi** / **bilmeyen yüz elli köy veresi**. (halı / 322: 360.3a)
- Alası alası kaplan alası / **bunu bilmeyen otuz iki ağıl** (metinde: al) **veresi**. (halı / 322: 360.3c)
- Alası kaplan alası; yelesi kızlar velesi; **bunu bilen bileşi, bilmeyen otuz iki gız veresi**. (kedi / 405: 487.23)
- Dilim dilim dilmeli / tepesi yeşil düğmeli / **dilimi bilen bilmeli, bilmeyen otuz iki şar vermeli**. (portakal / 538: 683.9)
- Filidir, fiştir; kayadır, taşır; **bunu bilmeyenin avradı boştur**. (pirinç pilavı ‘pilav’ / 538: 682.14)
- İğne, iğne, iğnesi, iğne kadın düğmesi; **bilen bileşi, bilmeyen kırk yayla veresi**. (dikiş makinesi / 245: 248.2)
- İlim ilim iynesi / ilim hatın düymesi, **bunu bilmeyenin / beş paradır cermesi**. (kiraz ‘vişne’ / 423: 519.11c);
- Karnı var, barsakları yok / ağzı var, burnu yok / **ya bunu bilmeli, ya on para virmeli**. (desti ‘testi’ / 241: 234.2a)
- Öte geçe kırtıl: beri geçe kırtıl, **bir yayla ver de kurtul**. (tırış bıçağı ‘tırış makinası, ustura’ / 617: 814.4)
- Sarıdır safran gibi / okunur Kur’an gibi / sevilir can gibi / **ya bunu bileceksin / ya diyar diyar gideceksin**. (altın ‘altın para’ / 115: 21.8r)
- Tencere kapağı / zincirli bukağı / **bunu bilmeyen ve Beyşehir’i versin, ya beş takla atsın**. (saat ‘cep saati’ / 544: 692.8a)
- Yedi delikli tokmak / bunu bilmeyen ahmak / **ya bunu bileceksin / ya burdan gideceksin**. (baş ‘kafa’ / 160: 82.1f)
- İki çatal, bir makas / **bunu bilmeyen yarın gece kiliseye papas**. (kırlangıç / 416: 506.3a)

2.3.5. Hakaret Kalıbı

Bu kalıpta, bilmeceyi bilmeyenin değişik ifadelerle hakarete uğraması söz konusudur. Genel olarak “ahmak” sözcüğü etrafında şekillenen bu kalıp, aynı zamanda halkın bir değer yargısına da işaret etmektedir. Zira buna göre bilmeceyi çözmek zekaya, çözememek ise ahmaklığa alamet sayılır. Örnekler:

- Altı beyaz, üstü kara / **bilmeyenler hep maskara**. (turp ‘kara turp, kırmızı turp’ / 620: 817.3)
- Bıyıklı hırtıl, **bilmeyen zırtıl**. (kedi / 404: 487.7a)
- Bir direkte bin yaprak. **Bunu bilmiyen ahmak**. (Kuran ‘Kuran-ı Kerim, Mushaf’ / 442: 547.7)
- Cami kulların dayağı, **bunu bilmeyen insan bayağı**. (çiftçi / 214: 190)
- İçi yeşil, dışı göher daneler; **akıllılar fikirliler bileler, akılsızlar tur evinde kalalar**. (fıstık ‘çam fıstığı’ / 286:317.3)

- İki ayaklı fil / ortasında dil / bunu bilirsen bil / bilmezsen **tumarhaneye gir!** (terazi ‘el terazisi, kantar’ / 612: 800.15b);
- Sıra sıra tulum, **bunu bilmeyen Urum.** (kiremit / 425: 521.5);
- İki çubuk, bir makas / **bunu bilmeyen hokkabaz.** (leylek / 466: 572.13);
- İki delikli, bir kaplı, **bilmiyenin yok aklı.** (ibrik ‘güğüm’ / 339: 401.3)
- Kapı başında ereze, **bunu bilmeyen geveze.** (bıyık / 169: 101.1)
- Ol nedir ki zerre (zerre) al olur, yürüdükçe al ile mercan olur; ağzı birdir, dili iki, canı yok; **bunu bilmeyenin hiç iz'anı yok.** (divit ‘kalem; yazı kalemi, kamış kalem, mürekkepli kalem, dolma kalem’ / 254: 255.6)
- Tüylü sarkay, lalesi aşaya **bakay, kokisi yürek yakay. Oni bilmeyen ahmaktır.** (ayva / 142: 62.9)

2.3.6. Küfür Kalıbı

Günlük yaşamda kavgalara neden sayılabilecek yakıştırmalarla muhatabın hedef alındığı bu kalıpta, en çok kullanılan küfür ifadesi “eşek”tir. Bu kalıp halkın küfür ve şaka algısını göstermesi bakımından önemlidir. Zira burada, muhabbet ve şaka yollu olunca, ağır tabirler hoş görülmektedir. Örnekler:

- Ak kutu kapağı / içi dolu yapağı / yapağı değil ipek / **bunu bilmeyen köpek.** (koza ‘ipek kozası’ / 431: 535c)
- Aktır abası, yeşildir küpesi; **bunu bilmeyenler eşeğin sıpası.** (pamuk / 524: 658.2)
- Aşağıdan gelir gevek, içi dolu hevek, **bunu bilmeyen puşlan pezevenk.** (kibrit / 420: 517.10)
- Aşağıdan gelir hek, içi dolu zek; **bunu bilmeyen hem puşt hem hobelek goblek.** (kibrit / 420: 517.10b)
- Bayır aşağı / mordur t...ğı / **bunu bilmeyen / kâfir eşeği.** (patlıcan ‘baldırcan’ / 530: 670.7)
- Bıyıklı dayı, **bilmeyen ayı.** (kedi / 404: 487.7)
- Biri iniş, biri yokuş; **bunu bilmeyen öküz.** (köprü / 434: 540.12)
- Cam içinde denizcik, **bunu bilmeyen domuzcuk.** (su bardağı / 584: 742.3)
- Çıt pıt / **bunu bilmeyen it.** (kibrit / 420: 517.21)
- Çin çin bukağı / Tencere kapağı / **bunu bilmeyen / köyün köpeği.** (saat ‘cep saati’ / 544: 692.8b)
- Direk üstünde sayvan / **bunun bilmeyen hayvan.** (mantar ‘göbelek, cifi’ / 473: 588.10)
- Kutu kutu yapak, yapak değil ipek, **bunu bilmeyen kara köpek.** (saçlar ‘kadın saçı’ / 551: 697.4)
- Sarıdır sancağı, yüzbin enceği. **Onu bilmeyen domuzun enceği.** (mısır ‘darı, mısır koçanı’ / 486: 610.11)

- Tencere kapağı / zincirli bukağı / **bunu bilmeyen / iskele köpeği**. (saat ‘cep saati’ / 544: 692.8)

2.4. Soru Düzeni

Halk bilmecelerinin bir kısmının *Başkasının ayıbını saklamak için kendisini ateşe atan şey nedir?* (kalay / 368: 435.2) örneğinde olduğu gibi, normal soru düzeninde olduğunu görüyoruz. Soru anlamının **ne, neden, kaç, kim, hangi, nasıl** gibi sözcüklerle sağlandığı bu bilmecelerin bir kısmında düz soru mantığı hakimken, bir kısmında ritim oluşturmaya yönelik bir edebileştirme çabası sezilmektedir. Bu noktadan hareketle bu soruları, “*Düz Sorular*” ve “*Ahenkli Sorular*” olmak üzere iki başlık altında örneklendirmeyi uygun buluyoruz.

2.4.1. Düz Sorular

Bazısı matematik problemi; bazısı Amerikanvari espriye dayalı sorular şeklinde kurgulanmış bu örneklerde, soru anlamı ağır basmakta, metni edebileştirmeye yönelik bir çaba fazlaca hissedilmemektedir. Örnekler:

- Ananın anası, babamın gaynanası, benim nennemin **kaç** gulağı var? (iki / 762: 1098)
- Arap suya düşerse **ne olur?** (İslanır. / 762: 1104)
- Besmelesiz farz olan **nedir**. (selam / 564: 716.2)
- Beyni tahta kuyruğu yeşil, kendi tatlı. Bil bakayım **nedir?** (kiraz ‘vişne’ / 425: 519.23)
- Bir adam bir bahçeye girmiş, bir torba nar almış. Bahçenin yedi kapusu var imiş. Ol adam hangi kapunun önüne vardı ise torbasındaki narın yarısını bıraktırmışlar. En son yedinci kapudan çıkmış, bakmış: torbasında bir nar kalmış. Bu adamın torbasında **kaç** nar var imiş. (Yüz yirmi sekiz nar var imiş. / 744: 1066.1)
- Bir adamın bir dükkânı var, her gün üç lira kazandı mı kapatır. Soruyorlar: "Sen neden az vakit içinde kapatıyorsun?" Cevap verir: "Bir lirasını borcumu, öbür lirasını borç almak üzere veriyor, geri kalan bir lirayı çocuklarımla yiyorum" demiş. Bu paraları **kime** veriyor? (anasına, babasına ve çocuğuna / 696: 941)
- Bir ağaç (ta) on iki kuş var bir avcı altı tanesini vurdu, geriye **kaç** kaldı? (Kalmaz uçar. / 761: 1097)
- Bir batman buğday öğütene kadar **kaç** batman su geçer? (Terazim var tartarım. / 762: 1099)
- Bir dağın üstünde içi bağat çubuk var. **Ne demektir?** (kaş / 389: 462.2c)
- Bir takam var, içi dolu keser, **nedir bil**. (dişler / 252: 253.28f)
- Boş cepte **ne** bulunur. (delik / 762: 1105)
- Bu efendinin annesi / benim annemin kaynanası / benim **neyim olur?** (baba ile kız; baba, kız / 743: 1061b)
- Dişleri bulunduğu halde diş ağrısı çekmeyen **kimdir**. (eye ‘eğe’ / 277:306)
- Dünyada altı ayaklı hayvan **nedir?** (bit ‘kehle’ / 174: 108.20)

- Dünyanın döndüğünü gözü ile gören **kimdir?** (sarhoş / 558: 710)
- Dünyayı içine alıp da hiç içine girilmeyen **nedir?** (ayna / 141: 59.17a)
- Elde kayan, suda parlayan hayvan **hangisi idi?** (balık / 155: 76.3)
- En inatçı saz **hangisidir?** (Davul, çünkü dövmeden çalmaz. / 762: 1103)
- Eşeğin yemediği **hangisi?** (kiriş / 415: 504)

2.4.2. Ahenkli Sorular

Bu tür bilmeceler de bir soru sözcüğüyle bitmektedir. Ancak bu sorular sorulurken, metnin ahengi gözetilmiştir. Dolayısıyla yukarıdaki örneklere nispeten daha edebi sorular ortaya çıkmıştır. Örnekler:

- Adı nedir, budu **nedir** / bu dünyanın dadı **nedir** / Nuh peygamber gemi yapmış / ustasının adı **nedir?** (tuz, Cebrail / 730: 1049)
- Aş ola, baş ola / Bağdat'ta bir kuş ola / seysen ayah gırk gulah / Bunu **kim** bilmiş ola. (kotan / 429: 532.1)
- Bahçeler tacı, yemeyen muhtacı; çiçeksiz meyve verir, **o neyin ağacı?** (incir / 348: 409.3)
- Bir **nedir?** Beş **nedir?** Dolu **nedir?** Boş **nedir?** On beşinde kâmil, otuzunda genç **nedir?** (Ay / 132: 53.20a)
- Bu damın altı himdir, himin altında çimdir, çimin altında bir cami, caminin imamı **kimdir?** (Metinde: Çimdir). (Bilâli Habeşi / 171: 104)
- Bu derede öten **nedir** / yügrülüp biten **nedir** / Lâle, sana derim / tohumuz biten **nedir?** (mantar 'göbelek, cifi' / 473: 588.14)
- Bugün Cuma, Medine / Medine 'nin adı **ne** / bir bardakta iki su / iki suyun adı **ne?** (yumurta / 656: 859.4a)
- Bugünkü günün adı **ne?** Yarınkinin tadı **ne?** Yeraltında yeşil cami, imamının adı **ne?** (Dünya, Ahiret, Muhammed / 720: 1016)
- Hacca giden hacıdır, gitmeyen möhdacıdır. Dal verir, yaprak vermez, **o neyin ağacıdır?** (sakal / 553: 699.7)
- Hay **nedir** adı **nedir?** O kuşun adı **nedir?** Et yemez, gemik yer, bilin bakalım **nedir?** (diş çürüten mikrop / 252: 254)
- Kâbeye gider hacı, soğan sarımsaktan acı; dal verir budak vermez, bu da **neyin ağacı?** (geyik / 298:338.2)
- **Nedir, nedir, ne nesledir** / zincir ile kafestedir / ot otlar koyun gibi / su içmez, **ne nesnedir?** (ipek böceği / 354: 418.2o)
- Oğlan der ogan **nedir?** Sarımsak soğan **nedir?** Dişiden erkek doğar, erkekten doğan **nedir?** (Havva 'Havva Ana / 329: 379)

- Tıp tıp guyuda **mısın**? Derin uykuda **mısın**? Gız gelin seyre gider, hele sen burda **mısın**? (davul, zurna / 707: 981.2)

Sonuç

1. Çalışmamızda, örnekleri tarayarak elden geldiğince bütün bilmece kalıplarını tespit etmeye çalıştık. Belirlediğimiz kalıpları, fonksiyonlarını ve söz dizimsel bağlamlarını göz önünde bulundurarak şu başlıklar altında sıraladık:

Giriş Kalıpları

İyelik Kalıbı,
Bulunma Kalıbı,
Ayrılma Kalıbı,
Lugaz Kalıpları: (Soru Kalıbı ‘Ol nedir ki’, Öyküleme Kalıbı ‘Bir acaip nesne gördüm’),
Doldurma/Uyak Kalıpları: (Bilmecenin Ana Metniyle Açık Bir Anlamsal Bağı Olmayanlar, Bilmecenin Ana Metniyle Açık Bir Anlamsal Bağı Olanlar)

Bilmeceyi İçine Alan Kalıplar

Olumsuzlama Kalıbı,
Benzetme Kalıbı,
Zıtlık Kalıbı,
Şaşırtma Kalıbı,
Mukayese Kalıbı.

Bitiş Kalıpları

Teşvik Kalıbı,
Meydan Okuma Kalıbı,
Tehdit/Beddua Kalıbı,
Ceza Kalıbı,
Hakaret Kalıbı,
Küfür Kalıbı.

Soru Düzeni (Düz Sorular, Ahenkli Sorular)

2. Halk bilmecelerindeki kalıplar, söze başlangıç oluşturma, uyak sağlama, anlamı güçlendirme/renklendirme ve akılda kalıcılığı sağlama gibi noktalardan işlevseldir.

3. Kalıp sözler, halk bilmecelerinin söz diziminin ve üslup özelliklerinin şekillenmesinde/belirlenmesinde önemli rol oynar.

4. Çoğu kalıp sözlerle çevrenmesine rağmen halk bilmeceleri, kalıplaşmış sözler değildir. Dolayısıyla Elçin’in, tanımının sonunda bilmeceleri “*kalıplaşmış sözlerdir*” (1998: 607) şeklinde nitelemesi bizce uygun düşmemiştir. Çünkü bu ifade, atasözleri ve deyimlerde olduğu gibi, bir “değişmezliği” ifade etmektedir. Oysa birçok bilmecenin onlarca çeşitlemesinin olduğu ve sorucuların bilmecede her türlü tasarrufa gittiği bilinen bir gerçektir. Yine yukarıdaki verilerle, Başgöz’ün “*Bilmecelerin bitiş söz kalıpları, baştaki kalıplardan daha zengindir.*” (bk. Başgöz-Tietze 1999:11-12) ifadesi tam olarak örtüşmemektedir. Çünkü bu verilere göre, giriş kalıpları çeşitlilik bakımından bitiş kalıplarından geri olmadığı gibi, sağlamlık, içerik ve işlevsellik noktasından bitiş kalıplarından daha öndedir.

5. Halk bilmeceleri içinde, normal soru düzeninde olan veya herhangi bir kalıp söz taşımayan örnekler azdır.

Kaynaklar

- ACIPAYAMLI Orhan, **Halkbilim Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara (1978).
- ARTUN Erman, **Türk Halk Edebiyatına Giriş**, Kitabevi Yayınları, İstanbul (2004).
- BAŞGÖZ İlhan, “Türk Bilmecelerinin Fonksiyonları”, **Folklor Doğru-Bilmece Sayısı**, (Çeviren: A. Levent Alpay), S. 37, İstanbul (1974), s. 29-38.
- BAŞGÖZ İlhan ve TİETZE Andreas, **A Corpus of Turkish Riddles**, University of California Pres, Bereley-Los Angeles-London (1973).
- _____, **Türk Halkının Bilmeceleri (THB)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara (1999).
- BİLKAN Ali Fuat, **Türk Edebiyatında Mu’ammâ**, Akçağ Yayınları, Ankara (2000).
- BORATAV Pertev Naili ve BAŞGÖZ İlhan, “Türk Halk Bilmeceleri”, **Folklor Doğru-Bilmece Sayısı**, (Çeviren: Vedat Aydınöğlu), S. 37, İstanbul (1974), s. 2-13.
- BORTAV Pertev Naili, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Gerçek Yayınları, İstanbul (1982).
- ÇELEBİÖĞLU Amil ve ÖKSÜZ Yusuf Ziya, **Türk Bilmeceler Hazinesi (TBH)**, Ülker Yayınevi, İstanbul (1979).
- DUYMAZ Ali, “Tekerlemelerin Tür ve Şekil Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri 26-28 Mayıs 2000**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara (2002), s. 291-306.
- ELÇİN Şükrü, **Türk Bilmeceleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara (1989).
- ELÇİN Şükrü, **Halk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara (1998).
- EYÜBOĐLU İsmet Zeki, “Bilmecelerin Yapısı”, **Türk Folklor Araştırmaları**, S. 159, İstanbul (1962), s. 2856-2857.
- KOMİSYON, **Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı**, İzmir (2005).
- GEORGE Robert A. ve DUNDES Alan, “Bilmecelerin Yapısal Bir Tanımına Doğru” (Çeviren: Aslı Göksel), **Folklor Doğru-Bilmece Sayısı**, S. 37, İstanbul (1974), s. 87-96.
- GÜNEY Eflatun Cem, **Masallar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara (1997).
- İMİRGİ Aysun, “Elazığ’da Derlenen Bilmecelerin Yapı Biçim Yönünden İncelenmesi ve Kümelenmesi”, **Türk Halk Kültürü Araştırmaları 2001**, (2006) s. 131-154.
- KALFA Mahir, “Dilimizde Kısaltmalar Sorunu”, **Türk Dili**, S. 639, Ankara (2005), s. 201-207.
- KARAKAYA Zeki, “Göstergebilimsel İşlevler Açısından Ninniler”, **Milli Folklor**, S. 61, (2004), s. 44-57.
- KURNAZ Cemal, **Halk ve Divan Şiirinin Müsterekleri Üzerine Denemeler**, Akçağ Yayınları, Ankara (1990).
- LANGER Susanne K., “Benzerlik”, **Kitaplık**, S. 74, İstanbul (2004), s. 95-97.
- ÖZÇELİK Sadettin, **Dede Korkut-Araştırmalar, Notlar /Dizin / Metin**, Gazi Kitabevi, Ankara 2005.
- ÖZTÜRK Ali, **Türk Anonim Edebiyatı**, Bayrak Yayımcılık, İstanbul (1985).
- ÖZYÜREK Rasim, “Bilmecelerimiz”, **Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1995**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara (1996), s. 72-84.
- SAKAOĞLU Saim, “Türk Bilmecelerinde Soru Kalıplaşması ve Kalıp Sorular”, **Köz**, S. 3, (1980), s. 29-48.
- _____, “Bilmecelerimizde Doldurma Kelimeler”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Cilt: 2, Ankara (1982), s. 345-360.
- _____, “Bilmece Terimi Üzerine Notlar”, **Türk Kültürü Araştırmaları (1979-1983)**, Ankara (1983), s. 1-2.
- _____, “Bilmecelerimizde Konuşma” **Şükrü Elçin Armağanı**, Ankara (1983), s. 97-107.
- _____, “Azerbaycan ve Anadolu Sahası Bilmecelerinde Görülen Yapı Ortaklıkları Üzerine”, **İpek Yolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri 1-7 Temmuz 1993**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara (1995), s. 491-499.
- SUAL Mahir, “Dünya Bilmeceleri”, **Folklor Doğru-Bilmece Sayısı**, S. 37, İstanbul (1974), s. 81.
- TARLAN Ali Nihat, **Divan Edebiyatında Muamma**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Burhaneddin Matbaası, İstanbul (1936).
- TEZEL Nakî, **Türk Halk Bilmeceleri**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul (2004).
- TİETZE Andreas, “Çok Cevaplı Bir Türk Bilmecesinin Çözümlemesi”, **Folklor Doğru-Bilmece Sayısı**, (Çeviren: A. Levent Alpay), S. 37, İstanbul (1974), s. 14-28.
- URAZ Murat, “Halk Edebiyatında Muamma”, **Türk Folklor Araştırmaları**, S. 8, İstanbul (1950), s. 113-115.
- ZÜLFİKAR Hamza, **Türkçede Ses Yansımali Kelimeler**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara (1995).